

Palasik Mária

A BUDAPESTI KITELEPÍTÉSEK POLITIKAI HÁTTERE ÉS LEVEZÉNYLÉSE, 1951–1953

*„Lehetetlen, hogy a város legdöntőbb részében ezrével lakjanak
a régi rendszer elszánt hívei...”*

1950–1953 között a magyar társadalom egy része olyan erőszakos intézkedéssorozatot szenvedett el, amely során családok ezrei számára kényszerlakóhelyet jelöltek ki, megfosztották őket addigi életük presztízsétől, házaiktól, lakásaiktól, ingóságaik nagyobb részétől, társadalmi kapcsolataiktól, és megaláztatva kelet-magyarországi zárt munkatáborokba hurcolták, vagy kuláknak¹ kiáltott parasztok házaiba költöztették be őket. Ez az úgynevezett kitelepítés, amely érintette a déli és a nyugati határsávban megbízhatatlannak vélt embereket, Budapesten és több nagyobb városban és néhány községben pedig a volt politikai elitet és a holdudvarukba tartozókat.

Ezekekről a kitelepítésekről évtizedekig alig beszélt a hazai szakirodalom.² A csendet 1981-ben törték meg: *Rátki András*nak A volt magyar uralkodó osztályok Egy 1951-es felmérés tanulságai című, a budapesti kitelepítésekről szóló írása a *História* 1981/3. számában, *Ember Mária*nak a Hortobágy, szociális tábor, 1952–1953 című írása pedig a *Forrás* 1981/6. számában jelent meg. Majd újabb hallgatás után 1984 februárjában mutatták be a *Bacsó Péter* rendezte *Te rongyos élet... című filmszatíráját*. 1988-ban egy újabb művészfilm és egy dokumentumfilm is vetítésre került a témában: *Téglásy Ferenc* Soha, sehol, senki-nek című filmje, valamint a Gulyás testvérek *Törvénytörés nélkül* című dokumentumfilmje hatott megrendítő erővel. Egy évvel később az utóbbihoz kapcsolódóan dokumentumkötet is megjelent *Törvénytörés nélkül* A hortobágyi kényszermunkatáborok (1950–1953) filmszociográfiai dokumentumai címmel (Összeállította Gulyás Pál, Gulyás János. Láng Kiadó, [Bp.] 1989). 1989-ben két fiatal szociológus, *Desseffy Tibor* és *Szántó András* az akkor hozzáférhető források és saját készítésű interjúk alapján dolgozta fel a budapesti kitelepíté-

¹ Orosz eredetű szó, a szovjet propagandában a falusi osztályellenségként politikailag megbélyegzett módos gazdálkodó.

² Természetesen a Nyugat mindjárt reagált a kitelepítések hírére. A müncheni megjelenésű *Hungária* 1951. június 15-i számától folyamatosan adott hírt a kitelepítések folyamatáról, majd a kitelepítésben élők sanyarú sorsáról. 1951-ben szintén Münchenben Makra Zoltán és Palásthy Rezső szerkesztésében jelent meg a *Fekete könyv* a magyarországi kitelepítésekről, amely szól már az 1951-es kitelepítésekről is. (Black book: Concerning the Mass-deportation in Hungary. Edition Hungaria, München, 1951.) Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTTL) Makra-hagyaték.

sek témáját „Kitörő éberséggel” A budapesti kitelepítések hiteles története címmel (Lap- és Könyvkiadó, Bp. 1989.). Valójában az utóbbi 15 évben történt érdemi változás a kutatásban, elsőként ismét a szociológusok — *Hantó Zsuzsa és Saád József* — végeztek részletekbe menő munkát, ennek eredményeként születtek meg az alábbi kötetek: „Magukkal fogjuk megszírozni a földet”. Kitzítottak, I. kötet. Szerk. Hantó Zsuzsa. Alterra Kiadó, Bp. 2001.; Családok munkatáborokban 1. Kitzítottak. III. kötet. Szerk. Hantó Zsuzsa. Magyar Ház Kft., Bp. 2006.; Családok munkatáborokban 2. Kitzítottak. III. kötet. Szerk. Hantó Zsuzsa. Magyar Ház Kft., Bp. 2007.; *Hantó Zsuzsa*: Kitiltott családok. Magyar Ház Kft., Bp. 2009.; Telepessors. Szerk. Saád József. Gondolat Kiadó, Bp. 2004. Majd megkezdődött a korabeli naplók és visszaemlékezések kiadása. A kitelepítést még kisgyermekként megélők egyikének, *Széchenyi Kingának* fontos munkája *Megbélyegzettek* A kitelepítések tragédiája című kötet (Kráter, Pomáz, 2006), amely egyszerre szintetizál és gyűjt visszaemlékezéseket. A visszaemlékezések közül követendőnek tartom a Mezőberény öröksége II. című munkát, amelyet *Kisari Miklósné Chovanyecz Magdolna* nevéhez fűződik, aki a Mezőberénybe, a legtöbb kitelepítettet befogadó alföldi kisvárosba kitelepítettek visszaemlékezéseit gyűjtötte össze és szerkesztette kötetbe (Orlai Petrics Soma Kulturális Központ Muzeális Gyűjtemény, Mezőberény, 2011).³ A budapesti kitelepítések politikai hátteréről, indítékairól és irányításának folyamatáról azonban még nem született elemzés. Jelen tanulmány ezt szándékozik pótolni – elsősorban a rendelkezésre álló levéltári források alapján.

Az előzmények

Mire a kitelepítések kérdése szóba került, a hatalom a Magyar Dolgozók Pártja legszűkebb vezetésének kezében összpontosult – élén Rákosi Mátyás főtitkárral. A kialakult totális állam egyszerre monopolizálta a politikai és a gazdasági életet, a jogrendszert és a kultúrát. A bekövetkezett változások együtt jártak a társadalomnak csupán két osztályba (munkás, paraszt) és egy „rétegbe” (értelmiség) sorolásával, valamint azoknak a kirekesztésével, akik az új kategóriákba nem tartoztak bele.⁴ Az 1945 előtti hatalmi és szellemi elit néhány

³ Lásd még *Gyarmati György*: Toll – ecset – pokoljárás. Dietrich Adolf festő polgári életpályája, 1869–1953. Duna-Part, 2004/2. 54–60. Újabban *Orgoványi István*: Határvédelem Magyarország déli határán 1948 és 1953 között. In: A nagy testvér szatócsboltja. Tanulmányok a magyarországi titkoszolgálatok 1945 utáni történetéből. Szerk. Gyarmati György – Palasik Mária. ÁBTL – L’Harmattan, Bp. 2012. 158–161.; *Köbel Szilvia*: Egyházi szálak az 1951–1953 közötti budapesti kitelepítések egyes eseteiben. In: A nagy testvér szatócsboltja i. m. 171–194.; *Palasik Mária*: Kétszólalmú hangfoszlányok az ötvenes évek elején: Idősebb Szegedy-Maszák Aladár és felesége kitelepítésének története és nyugati visszhangja. In: A nagy testvér szatócsboltja i. m. 279–303.; *Borvendég Zsuzsanna*: Kitelepített „kémek”. Betekintő, 2013/1. http://www.betekinto.hu/2013_1_borvendeg; *Kis-Kapin Róbert*: Budapesti kitelepítettek Gyulaházán. Betekintő, 2013/1. 1. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/2013_1_kis_kapin_0.pdf; *Palasik Mária*: „Szeretett teljes köszönet”. Csorba Jánosnak, Budapest 1945 utáni első polgármesterének története. Betekintő, 2013/1. http://www.betekinto.hu/2013_1_palasik

⁴ *Valuch Tibor*: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Osiris, Bp. 2001.

év alatt szinte eltűnt. Az arisztokrácia, a középbirtokosság, az állami köztisztviselők, a tisztikar tagjai, a művészek és a tudósok jelentős számban eltávoztak az országból. Itthon maradt képviselőik korábbi pozíciójuktól, tulajdonuktól megfosztva — ha nem kerültek börtönbe, vagy nem lettek internálva — munkásként, alkalmazottként kerestek megélhetést. A hatalom gátolta, hogy ezek az emberek betagozódjanak az új társadalmi rendbe.

1951 tavaszán született meg a döntés a Budapestről történő kitelepítésekről, és azt 1951. május 21. és július 18. között végre is hajtották.

A fővárosi kitelepítés háttérében kettős politikai szándék húzódott: egyszerre enyhíteni a krónikussá váló lakáshiányon, és megszabadulni az osztályellenségnek kikiáltott régi elitől. A lakáshiány nem új keletű probléma Budapesten. A főváros már a háború előtt is lakáshiánnyal küzdött.⁵ Ezt tovább növelte a háborús pusztítás. Az 1944/45-ben hetekig ostrom alatt álló város veszteségeit nem tudták új lakások építésével pótolni, a nagyobb lakásokba több családot is betelepítettek, így jöttek létre a még évtizedekig létező társbérletek. Elterjedt volt az albérlet, de még az ágybérlet is.⁶ A lakáshiányt közvetve tovább növelte az első öt éves tervben elkezdett irracionális nehézipar-fejlesztés. Az új beruházások és munkahelyek jó része a fővárost, illetve akkor még a Budapesthez nem tartozó későbbi peremkerületeket érintették, aminek következtében újabb munkavállaló tömegek áramlottak Nagy-Budapestre,⁷ ugyanakkor a lakásépítésre szánt források beszűkültek.⁸ Egyértelművé vált, hogy új lakások építésével nem tudják megoldani a fővárosi lakhatás gondjait Nagy-Budapest megteremtése után sem: a politikai vezetés más megoldást eszelt ki erre. A Népgazdasági Tanács 422/1950. számú titkos határozatát végrehajtva, az Ideiglenes Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága 1950 júliusában — megalakulása után szinte azonnal — egy tervet dolgozott ki, amelynek az volt a lényege, hogy

⁵ Varsányi Erika: A Szociáldemokrata Párt várospolitikája a kép világháború között. Napvilág Kiadó, Bp. 2011.

⁶ A budapesti lakáshelyzetről lásd Győri Péter–Gábor László: Ipi-apacs enyém a lakás! A lakásfoglalók és a hatóságok küzdelme az 1945 utáni jogszabályok tükrében. Esély, 1990/6. 67–86.; Preisch Gábor: Budapest városépítésének története 1945–1990. TERC Kft. – Műszaki Kiadó, Bp. 1998.; Kocsis János Balázs: Lakáspolitikai Budapest 1950–1959. Múltunk, 2009/3. 83–122.; Umbrai Laura: A szociális kislakásépítés története Budapesten 1870–1948. Napvilág Kiadó, Bp. 2008.; Horváth Sándor: Két emelet boldogság. Mindennapi szociálpolitika Budapesten a Kádár-korban. Napvilág Kiadó, Bp. 2012.; Keller Márkus: Indokolt lakásszükséglet. A lakáspolitikai az 50-es években. ELTE Eötvös Kiadó, Bp. 2012.

⁷ A fővárost a körülötte a 19. század folyamán kialakult, hozzá egyre szervezettebben kapcsolódó településekkel együtt nevezték Nagy-Budapestnek. Ezt közigazgatásilag — többszöri próbálkozás után — az 1949: XXVI. törvénnyel rendezték, amely 1950. január 1-jén lépett életbe. A törvénnyel a fővároshoz csatolták Budafok, Csepel, Kispest, Pestszenterzsébet, Pestszentlőrinc, Rákospalota és Újpest megyei városokat, és Albertfalva, Békásmegyér, Budatétény, Cinkota, Mátyásföld, Nagytétény, Pesthidegkút, Pestszentimre, Pestújhely, Rákoscsaba, Rákoshegy, Rákoskeresztúr, Rákosliget, Rákosszentmihály, Sashalom és Soroksár nagyközségeket. Törvények és törvényerejű rendeletek 1949. Bp. 1950. 91–92. Nagy-Budapest megalkotása összekapcsolódott a közigazgatás átszervezésével. 1950-ben került sor a tanácsrendszer bevezetésére is, június 15-én előbb az Ideiglenes Városi Tanács, majd az október 22-i tanácsválasztások után a Budapesti Városi Tanács állt a főváros élén.

⁸ Budapest Főváros Levéltára (BFL) XXIII. 101. a. A Városi Tanács 1950. december 15-i ülése. 1950-ben 977 lakást adtak át Budapesten, de ebből csak 132 volt újépítésű.

a nyugdíjasok és kegydíjasok⁹ vidékre költöztetésével enyhítsenek a lakásgondokon,¹⁰ (Budapesten ekkor körülbelül 220 ezer nyugdíjas és kegydíjas élt). Az előzetes becslések szerint a VB a vidékre költöztetéstől 4–5 ezer lakás megüresedését várta. Az érintetteknek az elköltözés fejében ígérték volna a lakás árát (olyan összegben, mint amit a Fővárosi Ingatlankezelő fizetett a lakások megvásárlásánál), és attól függően, milyen távolságra költözik az illető, valamennyi segílyt is kapott volna a költözéshez. Vidéki lakásról mindenkinek magának kellett volna gondoskodnia.¹¹ A VB-ülésen vita folyt arról, hogyan tájékoztassák az érintetteket. Voltak, akik a sajtó, voltak, akik hirdetések útján közzétett felhívás mellett foglaltak állást, hangsúlyozva az önkéntesség szükségességét. Érdeemes idézni Kovács Istvánnak, az MDP budapesti bizottsága titkárnak véleményét erről a kérdéstről. Szerinte spontaneitásra nem lehet építeni: „erre az előjáróságokat¹² sokkal jobban rá kellene állítani, kerületenként kell megnézni, hogy kik ezek a nyugdíjasok, és itt-ott néhány reakciós nyugdíjasnak barátságosan tanácsolni lehet, okosabb, ha elmegy vidékre. A nyugdíjasok között jócskán van reakciós, és egy csapásra két legyet ütünk. Persze, én nem arra gondolok, hogy terrorizálni kellene őket, vagy erőszakoskodni kellene velük, de meg lehet csinálni, hogy az előjáróságokról valaki felkeresi őket és szempontokat ad nekik, hogy helyesebb lenne, ha elmennének vidékre.”¹³ Láthatjuk, Kovács István tárgyalásában a vidékre költöztetésnek már nemcsak gazdasági, hanem elsősorban politikai indítéka volt.

A költözésre mégsem került, sőt a kérdés nyomtalanul lekerült a VB napi-rendjéről, és többet ebben a formában nem is tért vissza, azonban az internáltak vagy az egyes koncepciós perekben elítéltek családtagjait egyre gyakrabban telepítették ki lakóhelyéről.¹⁴ Ez a sors jutott a koncepciós perben elítélt, majd 1949. szeptember 24-én kivégzett Pálffy György altábornagy családjára: feleségét, Sármány Katalint és kislányát 1950 novemberében kitiltották Budapest-ről, két nap alatt kellett a debreceni kijelölt lakásba elköltözniük.¹⁵ Édesapja és férje 1950. áprilisi letartóztatása után Schifferné Szakasits Klárát öt gyermekével 24 óra leforgása alatt kényszerítették a budapesti lakásuk elhagyására 1950 júniusában, őket is Debrecenbe telepítették ki.¹⁶ Faragó László szociáldemokrata politikust minden előzmény nélkül 1950. július 18-án az ÁVH előállította és

⁹ A kegydíj olyan ellátás volt, amelyet az egykori állami alkalmazottak és hozzátartozói részére kivételes kegyképpen állapítottak meg abban az esetben, amikor az ellátás törvényes előfeltételeinek valamelyike (például a megfelelő szolgálati idő, kellő tartamú házasság stb.) hiányzott.

¹⁰ BFL XXIII. 102. a. Az Ideiglenes Városi Tanács VB 1950. július 25-i ülése

¹¹ Uo.

¹² A kerületi igazgatás szervei 1950 előtt.

¹³ Uo.

¹⁴ *Széchenyi Kinga*: Megbélyegzettek. A kitelepítések tragédiája. Kráter Kiadó, Bp. 2008. 38–39.

¹⁵ *Schifferné Szakasits Klára*: Holtvágányon. 1950–1956. Könyvértékesítő Vállalat, Bp. 1987. 54–58.; ÁBTL 2.1. I/14. Pálffy György (Rajk László és társai); ÁBTL 2.1. I/14-a. Pálffy György (Rajk László és társai); ÁBTL 3.1.2. M-41420. „Sáfrány”.

¹⁶ Uo. i. m. 1–188. és ÁBTL 2.1. III/2. Szakasits Árpád és társai; ÁBTL 2.1. III/19. Schiffer Pál.

kitiltotta Budapestről. A kényszerlakhelyet Nádudvaron jelölték ki számára.¹⁷ Mindhárom esetben a kitelepítési végzést az ÁVH hozta meg.

Ezek az esetleges kitelepítések azonban nem oldották meg a fővárosi lakás gondokat. Az iratokból úgy tűnik, hogy a nyugdíjasok és kegydíjasok vidékre költöztetésének ad hoc ötlete után a politikai vezetés újabb fortélyal próbált hozzájutni a tehetősebbek lakásához. A „kitelepítés” szó első előfordulásának bizonyítéka a politikai közbeszédben egy 1950. szeptember 21-i géppel írt jelentés, amely arról tudósít, hogy ezen a napon kitelepítettek Budapestről hat személyt (két nőt és négy férfit) összesen 11 családtaggal. Az iratban pontosan feltüntették a kitelepítésre „ítélt” foglalkozását, a lakása méretét, valamint annak komfortfokozatát. A jelentést záró mondata azt ígéri, hogy a következő napon újabb kitelepítésekre tesznek javaslatot. Az iraton Gerő Ernőnek — az MDP főtitkárhelyettese és a Népgazdasági Tanács elnöke — kézírásával és aláírásával az alábbi megjegyzés olvasható:

Sürgős!

Bizalmas.

Dénes István e.¹⁸

Kérem gondoskodni arról, hogy a holnapi lapokban már közlemény jelenjék meg arról, hogy személy szerint milyen prolik (hány személy, gyermekek, illetve családok száma) költöztek be a Budapestről *kiutasított burzsoá – reakciós arisztokraták*¹⁹ lakásaiba.

XI/22.²⁰

Gerő

A másnapi, azaz az 1950. szeptember 23-i *Szabad Nép* — valóban a Gerő-féle utasítás alapján — fényképes tudósításokat közölt, amelyekből olvasóik megtudhatták, hogy „Sztahánovista [sic!]-család” költözött az „osztályellenség

¹⁷ Faragó László (1896–1967) 1945 májusától a Pénzügyi Központ főigazgatója, 1945–1948 között parlamenti képviselő. Nem értett egyet a két munkáspárt egyesítésével, ezért 1948. februárban kizárták az SZDP-ből. Faragó még szerencsésnek is vallhatja magát, mert 1950 tragikus év volt az egykori szociáldemokraták számára, százával ítélték el vagy internálták őket. Lásd Magyar Nemzeti levéltár Országos Levéltár (MNL OL) MNL OL M-KS 288. f. 4/50–55. ó. e. Az MSZMP KB 1962. augusztus 12–14-i ülése. A Központi Bizottság határozata a személyi kultusz éveiben elkövetett törvénysértések lezárásáról. Faragó László személyi dossziéját sajnos a BM III/2. Osztály 1964-ben megsemmisítette. ÁBTL 2.1. IX/42. 1951-ben a feleségét, Faragó Lászlóné dr. Fuchs Teréziát is kitelepítették Budapestről, azonban nem a férje kijelölt lakóhelyére, hanem Heves városba, onnan írta a kérvényeit a különféle hatóságoknak, hogy hadd költözhessen át a férjéhez. ÁBTL 2.5.6. 00403/1951. Faragó Lászlóné dr. Fuchs Terézia.

¹⁸ Dénes István (1923–2005) 1950 májusától az MDP KV tagja, 1950 júniusától az MDP KV Irodáját vezette.

¹⁹ A listán szereplők között nyoma sem volt arisztokratának, a „reakciós arisztokrata” egy állandó jelzős pejoratív szitoknak szánt szókapcsolatként értelmezhető. A kitelepítettek foglalkozásaként az alábbiakat jelölték: nyugalmazott pénzügyigazgató, hentes és mészáros, volt vállalat tulajdonos-tervezőmérnök, magánzó, ingatlanügynök felesége, üzemtulajdonos. MNL OL M-KS 276. f. 65/183. ó. e.

²⁰ MNL OL M-KS 276. f. 65/183. ó. e. 1–2. A dátum téves, a római számot Gerő elvethette, és IX (vagyis szeptember) helyett XI-et írt.

villájában”, illetve egy másik cikkből pedig, hogy „Számos árurejtegetőt tartóztattak le és toloncoltak ki Budapest területéről”. Az ÁVH árurejtegetés és feketézés vádjával továbbra is folyamatosan vett őrizetbe embereket, akiket rendszeresen ki is toloncoltak a fővárosból, vagy rosszabb esetben bíróság elé állították őket, és az ítéletben kivétel nélkül mellékbüntetésként ott szerepel a vagyonelkobzás, de olyan szisztematikus kitelepítés, mint ahogy azt a szeptember 21-i jelentés ígerte, egyelőre mégsem következett be.

Valószínűleg az 1951-es januári titkos moszkvai találkozó²¹ adta meg az utolsó lökést ahhoz is, hogy a politikai vezetés a budapesti tömeges kitelepítésekről döntsön. A találkozón Sztálin nyilvánvalóan ítélte, hogy a koreai háború még két-három évre teljesen le fogja kötni az Egyesült Államokat, ez viszont szerinte rendkívül kedvező helyzetet teremt a világforgalmi mozgalom számára: az elkövetkező időkben a népi demokratikus országoknak modern, erős, harc képes hadsereget kell kiépíteni.²² Az új stratégia fordulópontot jelentett a térség országainak gazdaságpolitikájában, mert az addigi feszített gazdasági tervek ezen tanácskozás után váltak végképp irreálissá és teljesíthetetlené. Rákosi és szűk környezete is az új feladatnak megfelelően látott munkához.²³ A háborúra való felkészülésnek kísérője volt az a folyamat, amely során a stratégiai és hadiipari szempontból fontos településeket meg kellett tisztítani a lakosság megbízhatatlannak nyilvánított csoportjaitól.²⁴ Természetesen az sem volt

²¹ A moszkvai találkozón Sztálin azzal kezdte a megbeszéléseket, hogy a korábbi véleményektől eltérően, amely szerint az Amerikai Egyesült Államok a harmadik világháborúra készülő legyőzhetetlen hatalom, kiderült, hogy az USA nemhogy felkészületlen egy világháború kirobbantására, de még egy olyan helyi háborúval, mint a koreai háború, sem tud megbirkózni. A moszkvai találkozóról lásd részletesen *Palasik Mária: A nők tömeges munkába állítása az iparban az 1950-es évek elején.* In: *Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon.* Szerk. Palasik Mária – Sipos Balázs. Napvilág Kiadó, Bp. 2005. 82–84. Az ismert történeti feldolgozások ugyan utalnak a fordulatra, de azt a koreai háború tényén kívül mással nem indokolják. Lásd *Pető Iván – Szakács Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1985. 154.; *Birta István: A szocialista iparosítási politika néhány kérdése az első ötéves terv időszakában.* *Párttörténeti Közlemények*, 1970/3. 113–150.; *Okvát Imre: Bástya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika 1945–1956.* Aquila Könyvkiadó, Bp. 1998. 79., 110.; *Germuska Pál: A szocialista iparosítás Magyarországon 1947–1953 között.* In: *Évkönyv 2001, 1956-os Intézet*, Bp. 2001, 160.; *Gyarmati György: A Rákosi-korszak. Rendszerváltó évtizedek története Magyarországon, 1945–1956.* ÁBTL–Rubicon-Ház Bt., Bp. 2011. 289–292.

²² Mindezt az Emil Bodnár, a román védelmi miniszter által vezetett szabályos jegyzőkönyvből tudhatjuk, közli: *C. Cristescu: Ianuarie: 1951: Stalin decide inarmarea Romanei.* *Magazin Istoric*, 1995/10., 15–23. Lásd még *Rákosi Mátyás: Visszaemlékezések, 1940–1956.* 1–2. Szerk. Feitl István, Gellériné Lázár Márta, Sipos Levente. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket készítette: Baráth Magdolna, Feitl István, Gyarmati György, Palasik Mária, Sipos Levente, Szűcs László, T. Varga György. Napvilág Kiadó, Bp. 1997. 2. 862.

²³ Ennek következményeként 1951 májusában törvényben módosították az ötéves tervet: immár 60%-kal emelték fel az előirányzott beruházások keretét. Ez azt is jelentette, hogy a nagy iramban növekvő ipari beruházások csaknem 90%-a a nehéziparra esett. Az egész folyamat irrealitását mutatják a következő számok: az I. ötéves terv eredeti előirányzatait úgy emelték fel, hogy a termelés 1949-hez képest 1954-re az eredetileg előirányzott 86% helyett legalább 200%-kal, ezen belül a nehézipar az eredeti 104% helyett 280%-kal, a könnyűipar 73% helyett 145%-kal emelkedjék. *Germuska Pál: Indusztria bővületében. Fejlesztéspolitikai és a szocialista városok.* 1956-os Intézet, Bp. 2004. 109.

²⁴ Ez Budapesten kívül érintette például Dunapentelét, Miskolcot és Kunmadarast, az első kettő a nehézipari beruházások miatt lett érintett a kitelepítésekben, Kunmadaras pedig azért, mert

mellékes, hogy a politikai hatalom ezáltal újra elosztható lakásállományhoz jutott. Az ide vezető intézkedéssorozat első lépéseként 1951 áprilisától szigorú feltételekhez kötötték a Budapesten történő letelepedést, az új nomenklatura fővárosi térfoglalásán kívül gyakorlatilag lehetetlenné tették a Budapestre állandó lakosként való beköltözést.²⁵

A kitelepítés döntéshozatali folyamata

Budapestet illetően 1951 kora tavaszán körvonalazódott az elképzelés, hogy tömegesen telepítsenek ki tősgyökeres fővárosi lakosokat — ahogyan a korabeli iratokban nevezik, „nemkívánatos elemeket” — többségében többszobás, jó állapotú, jó környéken lévő lakásaikból, hogy az új uralkodó elitet minőségi lakásokhoz juttassák, illetve hogy az említett régi elit még Magyarországon élő tagjait megfosszák hagyományaiktól, kultúrájuktól, emberi kapcsolataiktól, munkájuktól, vagy attól az esélytől, hogy szervezkedni tudjanak. Ahogyan Rákosi Mátyás néhány hónappal később fogalmazott: „A burzsoázia likvidálásához tartozik a kitelepítés. Lehetetlen, hogy a város legdöntőbb részében ezrével lakjanak a régi rendszer elszánt hívei...”²⁶ Az MDP KV Titkársága 1951. május 30-i ülésének anyagában maradt fenn egy kis cédulán található fel-

1950 és 1956 között itt működött a legnagyobb magyar, majd 1956 novemberétől szovjet katonai repülőtér. 1950. november végén Dunapenteléről is kitelepítettek közel 50 családot, az ő kényszerlakhelyüket Püspökladányban jelölték ki, befogadók pedig a kuláknak megbélyegzett családok voltak. Ennek hátterében az állhatott, hogy a Jugoszláviával megromlott viszony következményeként az MDP KV Politikai Bizottsága 1949. december 27-én elfogadta a javaslatot, hogy egy újabb dunai vasművet nem Mohácson, hanem Dunapentelén építenek fel (MNL OL M-KS 276. f. 53/42. ó. e.). 1950 januárjában hozzáfogtak a 4200 lakosú község, Dunapentele határának felméréséhez a falutól délre eső löszfennsík. 1950. május 2-án kezdték a földmérést — mégpedig úgy, hogy a gazdáknak nem szóltak előre a kisajátításról, így a földmérők a bevetett földeket tarolták le — fájó szívvel. A gazdák a kisajátított földekért minimális pénzt kaptak, a zöldkárokat viszont sosem térítette meg az állam. Lásd *Borvendég Zsuzsanna – Palasik Mária: Vadhajtasok. A sztálini természetátalakítási terv átültetése Magyarországon, 1948–1956. Napvilág Kiadó, Bp. 2015. 31–38. A kitéltés legkevesebb 44 családot érintett, (a pontos számot máig sem tudjuk), 2 tisztviselőt, 8 iparos és kereskedőt, 33 földművest és egy volt földbirtokost – családtagjaikkal együtt. Ingó- és ingatlan javaikat lefoglalták, állami tulajdonba vették. Lásd Dunaújváros története. Szerk. Erdős Ferenc – Pongrácz Zsuzsanna. Dunaújváros Megyei Jogú Város Önkormányzata, Dunaújváros, 2000. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Dunaujvaros A Pentele Baráti Kör újabb adatai szerint 46 család szerepel a kitelepítési listán. 1951. július 14-én az ÁVH intézkedett, hogy a Dunapenteléről kitelepített, de a kényszertartózkodási helyről megszökött penteleieket toloncolják vissza a „kitelepítés során részükre kijelölt községekbe”. MNL OL XIX-B-1-aj 40. doboz. 92. A miskolci kitelepítésekről lásd *Holopce Páter – Irha Melinda: Eltanácsoltak. Miskolc–Hortobágy 1952–1953. Miskolc, 2003. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek 41. Kunmadarasról 1951. november 9-én és 1953. január 6-án folytak kitelepítések. Előbb 47, utóbb 154 ember kényszerlakhelyét jelölték ki különféle hortobágyi munkatáborokban. Lásd *Csurgó Bernadett: „Kiszakítottak”. Az 1953. január 6-i kunmadarasi kitelepítés története és előzményei. Kézirat. 2003. http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2011/10/21758_kiszakitottak.pdf (A letöltés ideje 2014. június 13.)***

²⁵ 95/1951. IV. 17. MT számú rendelet a Budapest fővárosban történő letelepedés szabályozásáról; 116/1951. IV. 17. BM számú rendelet a Budapest fővárosban történő letelepedés szabályozásáról szóló 95/1951. IV. 17. MT számú rendelet végrehajtásáról. Magyar Közlöny, 1951. április 17. 223., 442.

²⁶ MNL OL M-KS 276. f. 53/78. ó. e. 1951. június 28.

jegyzés a kitelepítéssel kapcsolatban, amely szerint a „kormány intézkedése a nép ellenségei ellen irányul, s a munkásosztály érdekét szolgálja”.²⁷ A diktatúra leegyszerűsített fogalomhasználatában a „nép ellenségei” kifejezés jól kommunikálható, képileg is megjeleníthető szókapcsolat volt, valószínűleg bele lehetett érteni mindenkiket, akiről a hatalom úgy gondolta, hogy származása, még megmaradt vagyona vagy a két háború közötti évtizedekben betöltött funkciója miatt nem illeszkedett be a proletárdiktatúrába. Ők voltak azok, akik nem követtek el semmi olyan cselekményt, amelyért korábban a népbíróság elé lehetett volna őket állítani; minden — vélt „népellenség” ellen pedig — persze — nem volt mód koncepció per lefolytatására még a diktatúra legkeményebb éveiben sem.

A kitelepítés lebonyolításának módjával az MDP szűk vezetése először dokumentálhatóan 1951 áprilisában foglalkozott. Bár a témában fennmaradt irategyüttes nagyon szerény, az egyértelmű, hogy az előkészítést Friss Istvánra, az MDP KV Allamgazdasági Osztályának vezetőjére bízták. A vezényletével kidolgozott javaslat sajnos eddig nem került elő, ám ismerjük Gerő Ernőnek az ehhez hozzáfűzött észrevételeit. Az eredeti javaslat a kitelepítések radikálisan gyors lebonyolításáról szólhatott, mert Gerő feljegyzése bírálja, hogy egy hét alatt rohammunkával akarnak kitelepíteni Budapestről 12–18 ezer embert. Szerinte ezt „sokkal lassabban és nyugodtabban kell csinálni”, és „nincs szükség óriási konspirációra” sem. „Ha lassabban hajtjuk végre, annak főként az a hátránya, hogy azok, akik úgy érzik, hogy előbb-utóbb rájuk kerül a sor, kéz alatt eladják vagy eldugják ismerőseiknél a lakásukban lévő értékesebb berendezést” – írta. Majd azonnal azt is hozzáfűzte: „Szerintem ezt kibírjuk. Viszont a nyugodt, nem rohamszerű végrehajtásnak az az előnye, hogy kevesebb lesz a tévedés, kevesebb lesz a nehézség a vidéki elhelyezésnél, könnyebb lesz a munkába állítás, nem lesz a dolognak az a látszata, hogy tömegesen, éjjel, brutális módszerekkel visszük el az embereket.”²⁸ Ezután azzal is érvelt a kitelepítések egy hét alatt történő lebonyolítása ellen, hogy akkor, amikor az egyházak elleni újabb fellépésre készülnek, nem tartja célszerűnek hasonlóan fajsúlyos dologgal megterhelni a közéletet.²⁹ Azt javasolta, hogy hetenként 100–150 kitelepítést hajtsanak végre – a lebonyolítást pedig az ősziig terjesszék ki.

A „nemkívánatos elemek Budapestről való kitelepítése kérdésében” az egész akció levezényléséről 1951. május 5-én döntött egy ötfős bizottság, amelynek tagjai Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Friss István, Péter Gábor és Házi Árpád voltak.³⁰ Az általuk ekkor hozott határozat adta meg a kitelepítések keretét.

²⁷ MNL OL M-KS 276. f. 54/146. ó. e. 1951. május 30.

²⁸ MNL OL M-KS 276. f. 65/183. ó. e. 2. Gerő Ernő feljegyzése Rákosi Mátyásnak, Farkas Mihálynak és Révai Józsefnek. 1951. április 27.

²⁹ Grósz József érseket, aki Mindszenty József hercegprímás letartóztatása után — szentszéki felhatalmazással — a katolikus egyház feje lett, 1951. május 18-áról 19-ére virradóan tartóztatták le két udvari papjával, Sztrilich Károllyal és Gyetvai Péterrel. Június 23-án ideiglenes házi őrizetbe került Shvoy Lajos székesfehérvári, Pétery József váci és Hamvas Endre csanádi püspök. Június 28-án Grószt a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés koholt vádjával 15 évi szabadságvesztésre ítélték, a perhez 24 mellékper kapcsolódott, amelyekben 15 halálos ítélet született.

³⁰ MNL OL M-KS 276. f. 65/83. ó. e. 3–4. Jegyzőkönyv, 1951. május 5. Gerő Ernőn és Friss Istvánon kívül Rákosi Mátyás ekkor az MDP főtitkára és miniszterelnök-helyettes, Péter Gábor az Ál-

Döntöttek arról, hogy kitelepítés kezdetének napja 1951. május 21., lebonyolítója pedig a Belügyminisztérium az Államvédelmi Hatóság teljes támogatásával. Határoztak arról is, hogy az akciót legkésőbb 1951. szeptember 15-ig be kell fejezni. Ez alatt az idő alatt a hatóságoknak 5500 család kényszerlakhelyre költöztetését kell megszerveznie úgy, hogy az első időkben heti 120–150 családot, majd fokozatosan egyre többet kell elszállítani. Innen tudjuk, hogy a kitelepítendő családok létszámára 5500 fős keretszámot adták meg, vagyis ez azt is jelenti, hogy már a szándék szerint sem egyéneket, hanem családokat köteleztek kényszer-kitelepülésre. Megnevezték a célállomást biztosító megyéket is, illetve hogy melyik megyében hány család befogadását kell megszervezni. Eszerint Szolnok, Békés, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár, Borsod, Heves és Pest megyét, vagyis az ország keleti részét jelölték ki a befogadásra.³¹ Ugyanakkor megtiltották, hogy bárkit is betelepítsenek az ún. szövetkezeti községekbe és városokba, valamint az Iparfejlesztési Igazgatóság üzemének (IFIG-üzemek)³² telephelyére. Leszögezték, hogy az első héten kitelepítetteket kizárólag Szolnok megyébe lehet vinni.

Meghatározták a kitelepítések konkrét menetét is. Eszerint a kitelepítésről szóló véghatározat kézhezvétele után 24 órán belül meg kell szervezni az érintettek „rendőri úton történő” elköltöztetését. A kitelepített családfő 500 kilogramm, a többi családtag pedig fejenként 250 kilogramm holmit vihet magával – ebbe beleértették az élelmiszert, a ruhaneműt és a bútorokat; a holmik elszállítása tehervagonban, míg az embereké személykocsikban történjen. Az érintettek lakásban maradt értékeit az állami bizományi üzletláncnak kell átvenni értékesítésre. A szállítás költségeit levonva, a fennmaradt összeget el kell(ett volna) küldeni az érintetteknek. Az ugyanazon a héten kitelepítendő családokat nem egy nap alatt, hanem a hét három napjára elosztva kell elszállítani.

A határozat végrehajtására egy központi „irányító csoport” alakításáról döntöttek azzal, hogy tagjait az MDP Budapesti Pártbizottsága, a Budapesti Városi Tanács, a Belügyminisztérium és az ÁVH egy-egy képviselője adja. Kiemelték, hogy ez és csakis ez a csoport adhat mentesítést a kitelepítés alól. Döntöttek arról is, hogy a mentesítési kérelmeket a Budapesti Rendőrkapitányság-

lamvédelmi Hatóság vezetője, Házi Árpád pedig — Zöld Sándor tragikus öngyilkossága után — frissen kinevezett belügyminiszter volt.

³¹ A tervek szerint Szolnok, Békés, Hajdú és Heves megye ezer-ezer családot, míg Szabolcs, Borsod és Pest megye 500–500 családot kapott befogadásra.

³² Iparügyi Minisztérium Iparfejlesztési Igazgatósága. 1948-ban létrehozott, az Iparügyi és a Honvédelmi Minisztérium közös felügyelete alatt működő iparigazgatási szerv. Többek között hatáskörébe tartozott a hadiüzemek felügyelete és ott a hadianyag-gyártáshoz kapcsolódó foglalkoztatás, a gyártás minőségi és mennyiségi ellenőrzése, a honvédség szükségleteinek időbeni biztosítása, hadianyagszabványok, -normák, -típusok stb. használatának kötelezővé tétele, továbbá felkutatni és nyilvántartani a hadianyaggyártásra számba vehető üzemeket, közreműködni a nyugatra hurcolt hadiipari gyári berendezések hazaszállítása érdekében. Lásd *Pap Péter*: Erőltetett fegyverzettechnikai fejlesztés 1945–1950. *Katonai Logisztika*, 2013/1. 208. <http://www.honvedelem.hu/container/files/attachments/39610/kl-2013-1.pdf> (A letöltés ideje 2015. március 13.) Újabban: *Germuska Pál*: A magyar középgépipar. Hadiipar és haditechnikai termelés Magyarországon 1945 és 1980 között. ÁBTL, Argumentum, Bp. 2014. 97–104.

nak kell benyújtani, a bárhova más címre érkező kérelmeket pedig azonnal továbbítani kell a mentesítésről döntő bizottsághoz.³³

Házi Árpád belügyminisztert bízták meg, hogy időben értesítse a feladataikról minden megye érintett végrehajtó bizottságának elnökét, megyei rendőrkapitányát, és párttitkárát, Péter Gáborra pedig az ÁVH megyei vezetői tartoztak. Ekkor határoztak arról is, hogy a kitelepítettekkel majd a helyi rendőrségnek kell közölni: lakhelyük kényszerlakhely, amelyet csak hatósági engedéllyel hagyhatnak el.

A kitelepítettek lakásainak sorsáról is előre rendelkeztek már ezen a május 5-ei megbeszélésen, annak ellenére, hogy az MDP KV Titkársága majd csak a május 30-i ülésén határozott a kitelepítés során felszabaduló lakások elosztásának mikéntjéről. Május 5-én a következő döntés született: a lakások 30–30 százalékat honvédtisztek és pártfunkcionáriusok, míg 40 százalékat ipari munkások kapják — azzal a kitételrel, hogy az első kitelepített csoport lakásainak kétharmadát nagycsaládos munkásoknak kell kiutalni —, és a kiutalásokat a fenti irányelvek figyelembe vételével Pongrácz Kálmánnal,³⁴ a városi tanács elnökével kell egyeztetni.

A dokumentumokban nincs nyoma annak, hogyan döntöttek a kitelepítések jogszabályi háttéréről, az azonban biztos, hogy mellőzték a kitelepítés jogi alapjainak kidolgozását. Az a végrehajtás során született iratokból egyértelművé válik, hogy két, még mindig hatályos 1939-es jogszabályt tettek meg a kitelepítés hivatkozási alapjául, a 8130/1939. ME és a 760/1939. BM számú rendeletet.³⁵ A két rendelet meghozatalára az 1939: II., az ún. honvédelmi törvénycikk 150. paragrafusával hatalmazta fel a miniszterelnököt és a belügyminisztert. A 8130/1939. ME számú rendelet lehetővé tette mindazok kitiltását, rendőrhatósági felügyelet vagy rendőrhatósági őrizet alá helyezését, akiknek bizonyos községben vagy az ország bizonyos részeiben történő tartózkodását aggályosnak vagy gazdasági okból károsnak minősítették a közbiztonság és a közrend vagy más állami érdek szempontjából. A 760/1939. számú rendelet pedig a belügyminiszter hatáskörébe utalta mindennek részletes szabályozását. Ez azt jelentette, hogy például a rendőrhatósági felügyelet alatt állók, vagyis a kitelepítettek nem hagyhatták el lakhelyüket, és rendszeres jelentkezésre kötelezték őket a rendőrségnél, nem használhattak távbeszélőt, és postai küldeményeiket is ellenőrizte a hatóság.

Az 1939. évi jogszabályokra történt hivatkozás még a párttagokban is megütközést keltett. Erről tanúskodik Mező Imrének, az MDP budapesti titkárának egy 1951. június 13-i hozzászólása: „... meg vannak egyes elvtársak is lepve, hogy 1939-es törvényre hivatkozunk. Van egy törvény, mely szerint ki kell tiltani a nem kívánatos elemeket Budapest területéről, természetesen ezt

³³ MNL OL M-KS 276. f. 65/83. 6. e. 4. Jegyzőkönyv, 1951. május 5.

³⁴ Pongrácz Kálmán (1898–1980) volt a főváros 1945 utáni utolsó polgármestere és első tanácselnöke. Lásd *Palasik Mária: Pongrácz Kálmán, 1949–1950*. In: *A főváros élén. Budapest főpolgármesterei és polgármesterei, 1873–1950*. Szerk. Feitl István. Napvilág Kiadó, Bp. 2008. 265–269.

³⁵ Mindkét rendeletet a Budapesti Közlöny 1939. szeptember 2-i számában hirdették ki. A rendeletek háború utáni alkalmazásáról lásd *Palasik Mária: Bizalmas belügyminiszteri rendelet az internálások ügyében (1945)*. *Társadalmi Szemle*, 1997/7. 87–94.

akkor a kommunistákra értették. Ezt mi felhasználjuk, és ennek a törvénynek az alapján tiltjuk ki a reakciós elemeket”.³⁶ Mező Imre a jogi fogalmakat ugyan pontatlanul használta, de mondandója rávilágít a hatalom gondolkodásának lényegére. Az 1939-es jogszabályok valóban lehetővé tették a bírói eljárás nélküli kitiltást és rendőrhatalósági felügyelet alá helyezést, azonban arról nem szólnak, hogy mindez sajátosan értelmezhető és kiterjeszhető lenne a családtagokra is, vagy hogy az érintettet meg lehessen fosztani ingó- és ingatlan vagyonától. Mindent összevetve nem törekedtek arra, hogy próbáljanak jogilag pontos hivatkozási alapot teremteni mindahhoz, amit elterveztek.

A hatalom a kitelepítettek lakásainak elkobzására, illetve azoknak a lakrészeknek a lefoglalására, amelyekbe az otthonukból elűzötteket kényszerítették, a 6000/1948. számú minisztertanácsi rendeletet vette elő. Ez a lakások és lakrészek kisajátítását az alábbi esetekben tette lehetővé: hajléktalan személy lakáshoz juttatása; megfelelő lakással nem rendelkező személy lakáshoz juttatása; közhivatal és intézmény elhelyezése; demokratikus pártok számára működésükhöz szükséges helyiség biztosítása; a Szakszervezeti Tanács kötelekébe tartozó szervezetek hivatali elhelyezése.³⁷

A kitelepítés előkészítése

Az előkészületekhez a határozat meghozatala és a kitelepítések megkezdése között hihetetlenül kevés idő, összesen 16 nap állt rendelkezésre. Először is megalakult az a bizottság (csoport), amelynek a határozat szerint az egész kitelepítés előkészítését, folyamatát és a mentesítéseket is le kellett bonyolítania. Tagjai Fehér László,³⁸ az MDP Budapesti Pártbizottságának osztályvezetője és Kiss György, a Budapesti Városi Tanács munkatársa, továbbá Rudas György rendőr alezredes,³⁹ a BM IV/2. Szervezési és Szolgálati Osztályának vezetője,

³⁶ T. Varga György: Bevezetés. In: Eltanácsoltak i. m. 19.

³⁷ A Magyar Köztársaság Kormányának 6.000/1948. Korm. számú rendelete a lakásügy ideiglenes rendezése tárgyában, 1948. április 9. Magyar Közlöny – Rendeletek Tára, 1948. 111. szám. 1051–1084.

³⁸ Fehér László (1908–?) 1945-től tagja az MKP-nak, 1947-től az MKP Káder Osztályának munkatársa, 1948. júniustól az MDP VI. kerületi pártbizottságának titkára. 1950-től az MDP Budapesti Pártbizottságának osztályvezetője, 1950 júniusa és novembere között Budapest Főváros Tanácsának tagja is, 1952-ben a Magyar Munkásmozgalmi Intézet munkatársa, később a Külügyminisztériumban dolgozott, mint főelőadót nyugdíjazták.

³⁹ Dr. Rudas György (1921–1979) 1945 második felében a Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályán rendőr százados, majd előbb a győri politikai rendészeti osztályra, utóbb a Védői Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályára helyezték át. 1948-ban belügyi állományba került, majd a szombathelyi (IV. kerületi) főkapitányságon a főkapitány első helyettese. 1950 júliusától főkapitány, de hamarosan visszakerült a BM központjába a IV/2. Osztály (Közrendészeti Főosztály Szervezési és Szolgálati Osztály) vezetőjeként. 1955 júliusától az Országos Rendőrkapitányság Bűnügyi Nyilvántartó és Értékelő Osztályának vezetője. 1959–1962 között a BM Bűnügyi Osztályát, majd az I. (Bűnügyi) Csoportfőnökséget vezette, egyúttal főcsoportfőnök-helyettes. 1977 novemberében nyugdíjazták. 1962-től rendőr ezredes, 1968-tól rendőr vezérőrnagy. 1973-tól a Belügyi Szemle szerkesztőbizottságának elnöke. *Fekete Edit*: Rudas György. In: Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara, 1953–1956. Szerk. Gyarmati György – Palasik Mária. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Bp. 2013. 392–393.

valamint Sándor Imre⁴⁰ államvédelmi őrnagy, az ÁVH Budapesti Osztályának⁴¹ vezetője lettek. A Közlekedési Minisztérium részéről Bányász Endre felelt a kitelepítettek és ingóságok elszállításáért.⁴²

Azt feltételezhetnénk, hogy e bizottság irányításával mintegy két hét leforgása alatt rohammunkában állították össze a kitelepítendő névjegyzékét.⁴³ Azonban nem így történt, mert mielőtt a névjegyzék összeállításához hozzáfogtak, már több hónapja folyhatott az azt előkészítő munka a Belügyminisztériumban. Erre az a bizonyíték, hogy a rendőrség nyomozói, a BM különböző tanfolyamainak hallgatói és egyéb munkatársai már 1951. március folyamán Budapest-szerte kérdőíveket hordtak ki a potenciális kitelepítendő lakásainak és lakóinak összeírására. Hogy ezt meg tudják tenni, jóval ezt megelőzően dönteni kellett a beszerzendő információkról és össze kellett állítani magát a kérdőívet is. Nem tudjuk, hogy erre a munkára ki vagy kik kapták a felhatalmazást, de ismerve a korabeli döntéshozatali mechanizmust, valószínűsíthetően a kérdőív jóváhagyatására szintén időre lehetett szükség. Így már körülbelül februárban hozzákezdhettek a kitelepítés előmunkálataihoz. Ennek eredményeként végül egy négyoldalas, 14 pontból álló nyomtatványt szerkesztettek, amelynek célja volt, hogy adatokat gyűjtsenek a névjegyzékbe felvett lakásokról és lakóikról. A kérdőívvel a BM az alábbi információkhoz jutott: a lakásban lakók neve, a családfő — vagy akinek a nevére a kitelepítési végzést szándékoztak küldeni — személyi adatai, továbbá hogy 1920 és 1951 között hol dolgozott, korábban hol lakott, hány szobás a lakás, mennyi a szolgálati viszonyból származó jövedelme, mennyi lakbért fizet, rajta kívül a lakásban kik laknak, közülük pedig ki hol dolgozik. Ezután következhetett a döntés, hogy mely lakások és lakói jöhetnek a kitelepítésnél potenciálisan számításba, vagyis kikről és mely lakásokról készüljön felmérés. Ezt a listát a Budapesti Városi Tanács lakáshivatalának kartonjai alapján állították össze. A kérdőíveket sorszámokkal látták el, ebből tudjuk, hogy több mint 18 000 kérdőívet töltettek ki, illetve dolgoztak fel.⁴⁴ A kérdőívek közül csak azok kerültek több mint fél évszázad múlva levéltárba, amelyeknek lakóit valóban ki is telepítették. Az általam átnézett kitelepítési irat-

⁴⁰ Sándor Imre (1920–) 1945 áprilisától a budapesti Politikarendészeti Osztály munkatársa, majd ÁVO XIV. (szervezési) alosztály alosztályvezető-helyettese 1947. decemberig. Ezt követően az ÁVO I/b (vidéki) alosztály alosztályvezetője. 1948. szeptember–1949. december között a BM ÁVH belügyi kirendeltségének vezetője, ÁVH I/1. Osztály (Vidéki kirendeltségek irányítása és ellenőrzése) vezetője. 1951 januárjától az újonnan felállított ÁVH Budapesti Osztály vezetője 1953 szeptemberéig. Ekkor felmentették és a szolgálatból elbocsátották, a polgári életben helyezkedett el, 1955-ben az Orion Rádiógyár fődiszpécserre. 1949. február 6-tól államvédelmi őrnagy. ÁBTL 2.8.1 4811. BM Központi Fogvaték.

⁴¹ Az ÁVH Budapesti Osztálya 1951. január 24-én jött létre azzal a feladattal, hogy a főváros „szervezetlen lakosság”-át, valamint a fővárosi és kerületi üzemekeket, a hivatalokat, és különböző szervezeteket hálózati-operatív szempontból biztosítsa. Az osztály alárendelt szervei a kerületi alosztályok, melyeket a főváros minden kerületében felállítottak. *Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai, 1950–1953. Betekintő, 2009/2.* http://www.betekinto.hu/2009_2_cserenyi_zsitnyanyi#_ednref123 (A letöltés ideje 2014. június 13.)

⁴² MNL OL M-KS 276. f. 65/183. ő. e. 6. A bizottság tagjainak kiválasztási mechanizmusáról nincs információnk.

⁴³ MNL OL M-KS 276. f. 65/183. ő. e. 21.

⁴⁴ *Kis-Kapin R.:* Budapesti kitelepítettek Gyulaházán i. m.

együttesben a körülbelül 1500 tétel közül a legkorábbi dátumozású kérdőívet 1951. március 19-én töltötték ki a 36-os sorszámmal,⁴⁵ míg a legmagasabb sorszám a 17 163.⁴⁶ Még július 12-én felvett — sajnos sorszám nélküli — kérdőív is van az iratok között, ennek a családnak a kitelepítéséről július 14-én már meg is született a véghatározat, július 17-én pedig a kiköltöztetés.⁴⁷ Úgy tűnik, hogy a kérdőívek több mint a felét 1951. április végéig kitöltették, azonban ez a munka tovább folyt május és június folyamán is, sőt szinte a kitelepítési eljárás alatt végig. A kitelepítés lebonyolításának végső időpontjához, július 18-hoz közeledve egyre közelebb került egymáshoz a kérdőívnek és a kitelepítést elrendelő véghatározatnak a dátuma.⁴⁸

A kérdőíveket a BM alkalmazottai vitték ki az érintett címre, és a házfelügyelővel, a házbizalmival, a háztömbmegbízottal vagy az utcamegbízottal töltették ki azokat. Arra is volt példa, hogy a lakásban lakó bérlő, esetleg háztartási alkalmazott vagy valamelyik családtag szolgáltatott információt — természetesen többnyire titokban, de olyan eset is akadt, hogy az érintett a házfelügyelővel együtt töltötte ki a kérdőívet.⁴⁹ Az adatlapok feldolgozása során igyekeztek kiszűrni a téves címek, a névazonosságok, a hibás adatok egy részét — ez nem igazán sikerült —, azonban összességében így is 6644 család (17 350 fő) került fel a kitelepítendőek listájára.⁵⁰ A kitöltött kérdőívek alapján hozták meg a kitelepítésről szóló véghatározatokat, a kérdőíveket tartalmazó szürke postai borítókra pedig ráütötték a „Felvéve” pecsétet. Azt azonban nem tudjuk, hogy milyen alapon választották ki azokat, akiknek a nevére végül is a véghatározatot kiállították. A címzett — vagy ahogyan a kitelepítést végrehajtók nevezték: a listavezető — az esetek többségében a családfő volt, de találunk példát a feleség nevére érkező,⁵¹ illetve gyakrabban az özvegynek címzett kitelepítési véghatározatra is. Arra szintén van precedens, hogy más-más időpontban két családtag nevére is érkezett — az egész családot egyformán érintő, különböző községekbe szóló — kitelepítési határozat.⁵²

A kitelepítési véghatározat egy szabványnyomtatvány volt, amelyet a Belügyminisztérium nevében állították ki a 8130/1939. ME és a 760/1939. BM számú rendeletek alapján; benne szerepelt, hogy az érintetteket azonnali hatállyal

⁴⁵ ÁBTL 3.1.5. O-9975/22. 153. Ez a felmérés egy V. kerület Szent István körút 21. szám alatti lakásról készült.

⁴⁶ ÁBTL 3.1.5. O-9975/33. 50. Ezen a kérdőíven nincs dátum, de tudjuk, hogy lakóit 1951. július 3-án indították útnak a kijelölt faluba.

⁴⁷ ÁBTL 3.1.5. O-9975/18. 161–168.

⁴⁸ ÁBTL 3.1.5. O-9975/29. 11–16. Például: a 17018-as sorszámú kérdőívet 1951. június 27-én vették fel, június 29-én pedig már meg is hozták a kitelepítést elrendelő véghatározatot! Egy sorszám nélküli kérdőívet 1951. július 10-én vettek fel, amely alapján július 12-én meghozták a kitelepítési véghatározatot, július 14-én pedig már el is szállították a háromfős családot. ÁBTL 3.1.5. O-9975/9. 130–136.

⁴⁹ ÁBTL 3.1.5. O-9975/22. 93.

⁵⁰ MNL OL XIX-B-1-j 39 doboz. 00487. Zárójelentés a nem kívánatos elemek Budapestről történnő kitelepítéséről (1951. május 21 – július 18.), 1951. július 23.

⁵¹ Id. Szegedy-Maszák Aladár és férje kitelepítéséről szóló véghatározat a feleség nevére érkezett. Lásd *Palasik M.*: Kétszólamú hangfoszlányok i. m. 279–305.

⁵² ÁBTL 3.1.5. O-9975/20., 490–526. és 528.

kitiltják Budapest területéről, továbbá tartalmazta a kijelölt kényszerlakhely címét is, valamint hogy az érintetteknek a lakást 24 órán belül át kell adniuk, mert a 6000/1948. számú kormányrendelet alapján a BM azt igénybe veszi. A véghatározat szövege azt is tartalmazta, hogy „Amennyiben más községben (rokonainál, ismerőseinél) kíván elhelyezkedni, jelen véghatározatban kijelölt lakhelyének az elfoglalása után ez irányú kérelmet terjeszthet az új lakhely szerinti illetékes megyei tanács elé...”, illetve hogy a végzés ellen a Budapesti Rendőrkapitányságon lehet panaszt tenni, de az a végrehajtásra nem halasztó hatályú.⁵³ A dokumentum a házfelügyelő részére is rendelkezett arról, hogy a lakást további intézkedésig zárolják, az új bérlő kijelöléséről pedig a kerületi tanács fog gondoskodni. A véghatározatokat Rudas György rendőr alezredes írta alá.

A kézbesített kitelepítési határozatok másik oldalán van egy szöveg, hogy a véghatározattal együtt kézbesítik a kijelölt lakhely szerint illetékes megyei tanács véghatározatát arról, hogy hova telepítik az érintetteket, illetve másfél sor arról, hogy az új lakhelyen a munkába állásról — „kívánságára” — a helyi tanács gondoskodik. A kitelepítési véghatározatokat rendőrök kézbesítették a címzetteknek.

Közben a befogadó megyékben is megkezdték az előkészületeket a „fogadásra”. A kitelepítést irányító bizottság Házi Árpáddal együtt elsőként az MDP Szolnok megyei titkárával, a megyei tanács elnökével és a megyei rendőrkapitánnyal beszélt a feladatokat, akik részben szóbeli, részben írásbeli eligazítás alapján összeállították az odatelepítendőkhöz elhelyezési tervét. A bizottság egyedül a Nagyberki községbe javasolt betelepítést nem fogadta el, mivel az ún. szocialista község. A bizottság által jóváhagyott elhelyezési tervek alapján, a megyei végrehajtó bizottságoknak előre kiosztott nyomtatványt kellett kitölteni a helyi osztályidegennek bélyegzett befogadóról és az igénybe vett lakrészről. A megyei tanács által félig kitöltött nyomtatványt azután Budapestre kellett küldeni, ahol a kitelepítést irányító bizottság jóváhagyásával a Belügyminisztériumban hozzáírták az adott település, adott lakcímeire beköltöztetendő emberek nevét. A megyei tanácsok is a fentebb már ismertetett 6000/1948. számú kormányrendelet alapján vették igénybe a fővárosból kitelepítettek — akiket ez esetben kijelölt bérlőnek neveztek — számára kijelölt lakrészt. Így lett teljes a betelepítési (illetve kisajátítási) véghatározat, amely ellen nem volt mód fellebbezni, a tulajdonosoknak a kijelölt lakrészt haladéktalanul ki kellett üríteni. Érthető módon a betelepítési véghatározatok dátuma rendszerint korábbi volt, mint a kitelepítési véghatározatoké, hiszen ezeket addigra, mire a kitelepítettek adott csoportja megérkezett a településre, már ki kellett kézbesíteni a befogadó családoknak.⁵⁴ A betelepítő véghatározatnak két része volt: a felső tartalmazta a befogadók számára az utasítást, míg az alsó letéphető harmad

⁵³ ÁBTL 2.5.6. Gyakorlatilag mindegyik véghatározat.

⁵⁴ MNL OL M-KS 276. f. 65/183. ó. e. 5–6. Jelentés a nemkívánatos elemek Budapestről történő kitelepítéséről, 1951. május 26. Házi Árpád jelentésében azt írja, hogy csatolja a Szolnok megyébe telepítendőkhöz elhelyezési tervét, valamint a kitelepítés során használatos háromféle nyomtatványt, azonban ezek a mellékletek hiányoznak az irategyüttesből.

tartalmazta a befogadó foglalkozását, az igénybe vett helyiség nagyságát, és a házban lévő lakások számát. Ezt a BM a visszaküldés előtt leválasztotta, és csatolta a kitelepítési véghatározat anyagához. A belügy a befogadásra kényszerített háztulajdonosok foglalkozása mellett szintén nagyon leegyszerűsített kategóriákat tüntetett fel egyértelmű tartalommal: az „osztályellenség” kategóriájába tartozott a kulák, a malomtulajdonos, a „volt kocsmáros és gazdálkodó”, a „volt csendőr és gazdálkodó”, a volt földbirtokos vagy a bércséplő. Egyöntetűen megállapíthatjuk, hogy a lakásbeutaló véghatározatok címzettjei a falusi osztályellenségként megbélyegzett családok voltak.

Azokat pedig, akik a kitelepítés napi teendőinek lebonyolításában való részvételre köteleztek, szóban és írásban tájékoztatták a feladataikról.⁵⁵ Az előkészítésben, a kitelepítendő névsorának összeállításában és az adatgyűjtésben körülbelül 80 ember vett részt.⁵⁶

A hatályos törvény megsértése

A kitelepítendő véghatározat címzettjei mellett mindig olvasható egy, az érintett foglalkozására vagy társadalmi hovatartozására utaló besorolás, azaz többségében csak valaha volt társadalmi státusára. Ez egyben azt is elárulja, vajon miért esett az illető és családja a kitelepítendő csoportjába. Ez a címkézés, akár valós címre, rangra, státusra utalt, akár nem — mint egy „állandó jelző” —, végigkísérte az illetőt gyakorlatilag a kérdőíves felméréstől a kitelepítés során keletkezett minden hivatalos iratban. Tulajdonképpen a kitelepítési véghatározatokban megnevezett foglalkozások alapján felállítható a Rákosi-korszak egyféle ellenségszótára.⁵⁷ Jelzésként csak néhány a használt besorolások közül: miniszter, államtitkár, kormányfőtanácsos, minisztériumi tanácsos, pénzügyi tanácsos, főpolgármester, alpolgármester, felsőházi tag, földhitelintézeti igazgató, tábornok, vezérőrnagy, csendőrezredes, rendőrtiszt, rendőrfelügyelő, főkapitány, földbirtokos, bankháztulajdonos, bankigazgató, gyártulajdonos, pezsgógyáros, papírgyáros, likörgyáros, szalámigyáros, szállodatulajdonos – vagy mindezek özvegye. (Például külön kategóriát jelentett Purgly Emil földművelésügyi miniszter, aki neve mellett még azt is feltüntették, hogy Horthy sógora.⁵⁸) Mindenképpen kiemelendő, hogy sehol nem tették hozzá, hogy egykori, pedig kellett volna, mivel Magyarországon a földtulajdont még 1945-ben államosították, de 1950-re gyakorlatilag felszámolták a magántulajdont, és az államosítás elért minden szektort a bankokon, a gyárakon és üzemekon, a szállodákon túl még a nyilvánosházakat is. A kérdőíves felmérésben egyébként szerepelt a kitelepítendő személy kitelepítéskori aktív foglalkozása (is), ott több-

⁵⁵ *Kis-Kapin R.*: Budapesti kitelepítettek Gyulaházán i. m.

⁵⁶ MNL OL XIX-B-1-j 39 doboz. 00487. Zárójelentés a nem kívánatos elemek Budapestről történő kitelepítéséről (1951. május 21 – július 18.), 1951. július 23.

⁵⁷ *Gyarmati György*: Ellenségek és bűnbakok kavalkádja Magyarországon, 1945–1956. In: A nagy testvér szatócsboltja i. m. 107.

⁵⁸ MNL OL M-KS 276. f. 65/183. ő. e. 32. A BM kimutatása az 1951. május 21-től július 18-ig elszállított családok családfőinek foglalkozásáról, 1951. július 18.

ségében vagy azt adták meg, hogy nyugdíjas, vagy azt, hogy segédmunkás.⁵⁹ Tehát a hatalom birtokosai az egykori titulusok felélesztésével legitimálni próbáltak tettüket, hogy meg tudják ideologizálni az adott kitelepítés alapját. A másik dolog, ami még inkább a kitelepítés mögötti eszmeiségről árulkodik, az a kitelepítettek neve előtt az egykori nemesi és főnemesi címek feltüntetése (herceg, gróf, báró, lovag, vitéz) volt. Tették ezt annak ellenére, hogy a hatályos jogszabályok szerint a kiváltságot és rangot jelentő címeket egyértelműen tilos volt használni Magyarországon, mivel az 1947: IV. törvénycikk ezeket eltörölte. A törvény megszüntette a magyar nemesi és főnemesi rangot, az örökös főispáni címet és azokat a rangjelző címeket, méltóságokat, amelyeket mint kitüntetések rendszeresítettek (titkos tanácsos, kormányfőtanácsos, kormánytanácsos), valamint a „vitéz” címet is.⁶⁰

A kitelepítés első hete

A kitelepítés folyamatának első hetéről rendelkezésünkre áll Házi Árpád-tól egy viszonylag részletes, 1951. május 26-i keltezésű feljegyzés. Eszerint május 21. hetében 150 családot terveztek kitelepíteni Budapestről – méghozzá három turnusban: kedden, csütörtökön és szombaton. A véghatárokat mindig az előző napon hajnal 5 órakor kezdték kézbesíteni az érintetteknek, rajta szerepelt a címzett, aki miatt elszenveték a kitelepítést, illetve a vele egy háztartásban élők neve.⁶¹ A feljegyzés szerint a kitelepítettek első csoportját május 22-én Kőtelekre, a másodikikat 24-én Besenyszögre, a harmadikat pedig május 26-án Tiszasülyre szállították. A szállítás minden esetben a véghatározat kézbesítését követően 24 órán belül megtörtént. A szállítási napokon hajnali negyed 4-kor rendőrök jelentek meg az érintettek lakásán. Teherautóval a BM által kijelölt pályaudvarra szállították az összerakott holmikat; a lakást, vagy annak bizonyos helyiségeit – abban az esetben, ha maradt a lakásban olyan személy, aki nem szerepelt a kitelepítési végzésen – pedig ragasztószalaggal lezárták. A kényszerlakhelyre a családok holmiját a vasútállomástól a kijelölt címig szintén tehergépkocsin vagy szekérfuvaron – többnyire a befogadóként kijelölt gazdák – szállították el.⁶²

Házi Árpád feljegyzéséhez annyit tehetünk hozzá kiegészítésként, hogy a leponyvázott pótkocsis teherautók a meghurcolt embereket az életük legfontosabbnak gondolt tárgyaival együtt a Magdolnavárosi (Angyalföldi) pályaudvarra szállították.⁶³ Itt félretolt vágányon állomásozott az a szerelvény, ame-

⁵⁹ Ezeket a kérdőíveket tanulságos lenne feldolgozni; abból a szempontból is, hogy mi történt az itthon maradt magyar középosztállyal 1945 után.

⁶⁰ A törvény egyúttal a megszólításoknál és címzéseknél is megtiltotta a társadalmi megkülönböztetésre utaló címek használatát (mint főméltóságú, kegyelmes, nagyságos, nemzetes, tekintetes stb.), a későbbiekben csupán a tudományos és az egyházi címek viselését engedélyezte. Lásd *Palasik Mária: A jogállam megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon, 1944–1949.* Napvilág Kiadó Bp. 2000. 133–134.

⁶¹ MNL OL M-KS 276. f. 65/183. ó. e. 5–6. Jelentés a nemkívánatos elemek Budapestről történő kitelepítéséről, 1951. május 26.

⁶² Uo. 5.

⁶³ A visszaemlékezésekben más fővárosi pályaudvarokról is említést tesznek, ezeknek azonban nincs nyoma a levéltári iratokban. Például: Dr. Ország Sándorné visszaemlékezése. In: Dessewffy Ti-

lyikre a kitelepítetteket felpakolták; tehervagonokba a személyes holmikat, lemeszelt ablakú, fapados személykocsikba pedig az embereket. A teherautók az első héten kétszer fordultak egy hajnalon, majd a fordulók számát jelentősen fel kellett emelni. A kitelepítendő elszállítását egy nyomtatványon igazolta két alacsonyabb beosztású rendőrségi alkalmazott, a szerelvényparancsnokok nevével többségében nincs rang feltüntetve, ahol viszont feltüntették, ott a rendőrtiszt besorolás olvasható. Később akadtak olyan napok, amelyeken párhuzamosan három szerelvényre pakolták fel a kilakoltatott embereket, ahogy az ugyanazon a napon szolgálatba lépő vonatparancsnokokból és a megadott szerelvényszámokból kitetszik.⁶⁴

Azon a napon, amikor az érintetteknek Budapesten kézbesítették a kitelepítési határozatot, párhuzamosan futárral elküldték egy-egy szállítási csoport névsorát és adatait az illetékes megyei tanácsnak. Ezt a listát még a kézbesítés megkezdése előtt megkapta az MDP Budapesti Pártbizottsága, majd a kiköltöztetés után Budapesti Rendőrkapitányság, hogy elvégezze a kitiltással kapcsolatos adminisztrációs teendőket.

Május 26-i jelentésében Házi Árpád javaslatot tett arra, hogy a hetente kitelepítendő családok számát 150-ról emeljék fel 220–225-re, és a szállításokat hajnali 3 óraker kezdjék, a tehergépjárművek háromszor forduljanak, a vagonok bepakolása így „befejezhető” legyen 10 órára, továbbá azt is megtudhatjuk tőle, hogy a kitelepítéssel kapcsolatos kiadásokat a BM által rendelkezésre bocsátott hitelkeretből a Budapesti Városi Tanács Pénzügyi Osztálya biztosította.⁶⁵

A zárójelentés szerint a kitelepítés végrehajtása összesen 280–300 rendőrt vett igénybe, ezen kívül 340–360 szállítómunkást és 80–90 tehergépkocsit.⁶⁶

Rudas György rendőr alezredes összefoglalója a kitelepítéssel kapcsolatos tudnivalókról a megyei tanácsoknak

Már a tízedik hetében jártak a budapesti kitelepítések végrehajtásában, amikor egy 1951. június 26-i iratban a Belügyminisztérium nevében Rudas György összefoglalta a kitelepítéssel kapcsolatos tudnivalókat az érintett megyék tanácselnökei számára, amelyet — írásban — személyesen adott át nekik.

bor – Szántó András: „Kitörő éberséggel” i. m. 67.; Kaposy Miklós visszaemlékezése, uo. 82.; Claire Kenneth visszaemlékezése, uo. 123.; *Gyertyánffy Ágnes*: Kicsi, furcsa életem. In: *Mezőberény öröksége*, II., i. m. 104.

⁶⁴ A MÁV Vasúti Főosztály és a MÁV Igazgatóságok 1951-ben a Közlekedési Minisztériumhoz tartoztak. Mindkettő iratanyagát átnéztem mind az Országos Levéltárban, mind a MÁV Szolgáltató Központ Zrt. Archivumában, de egyikben sem találtam a mutatókönyvek alapján a kitelepítésekkel összefüggésbe hozható iratokat. Köszönöm Szőke Zoltán főosztályvezetőnek és Opauszki István archívum vezetőnek a szakmai segítségüket. Opauszki István segítségével a kitelepítésben résztvevő tehervagonok nagy részét beazonosítottuk, ezek 5 méter tengelytávú kéttengelyes MÁV szabvány szerinti fedett „G” tehervagonok lehettek; gyártási évük: 1915–1926, nagy darabszámban készültek öt gyárban.

⁶⁵ MNL OL M-KS 276. f. 65/183. ó. e. 6. Jelentés a nemkívánatos elemek Budapestről történő kitelepítéséről, 1951. május 26.

⁶⁶ MNL OL XIX-B-1-j 39 doboz. 00487. Zárójelentés a nem kívánatos elemek Budapestről történő kitelepítéséről (1951. május 21 – július 18.), 1951. július 23.

Ez a dokumentum a tanácselnököknek nemigen tartalmazhatott új információt, de tanulságos, mert megerősíti a már kialakult gyakorlatról a képet:

- A BM esetenként közli a megyékkel a betelepítés napjait és az érkezés hozzávetőleges időpontját.
- A megyei tanács ezekre a napokra küldje ki az adott községbe egy-egy felelős, politikailag megbízható és intézkedni képes eloadóját, hogy zökkenőmentessé tegyék a beköltözést.
- A kiállított lakásbeutaló véghatározatokat a megyei tanács a beköltözés napján kapja meg.
- Az átvétel után ezeket a beutaló véghatározatokat azonnal kézbesíteni kell az igénybe vett lakrész tulajdonosának, és fel kell szólítani a helyiség azonnali kiürítésére.
- A megyei tanács gondoskodik arról, hogy a kirakodó vasútállomáshoz megfelelő számú fuvarost és rakodómunkást rendeljenek ki, továbbá hogy a kirakodás és az elszállítás minél gyorsabb legyen. Abban az esetben, ha a vasútállomás a községtől messzebb van, vagy ha más községen is átvezet az út, a beköltözéshez a tanácsnak tehergépkocsikat kell biztosítania.
- A családfe 500, a családtagok fejenként 250 kilogramm ingóságot vihetnek magukkal.
- A betelepítetteknek a megyei rendőrkapitányság kézbesíti ki a határozatot, amelyben közli, hogy új lakóhelyük kényszerlakhelynek tekintendő, és azt csak rendőrhatósági engedéllyel hagyhatják el.
- A Budapestről kitiltottaknak a kitiltó véghatározat szerint jogukban áll kérelmezni, hogy más községben telepedhessenek le. Ha a kérelmező a megye területén belül akar más községbe telepedni, úgy kérelmének elbírálására a megyei tanács az illetékes. A kérelem elbírálásánál azonban figyelembe kell venni, hogy szocialista városokba, községekbe, vagy az iparfejlesztési tervbe besorolt községekbe a betelepítést engedélyezni nem lehet. Ha a kérelem más megye területére szól, akkor azt fel kell terjeszteni a Belügyminisztériumba.
- A beköltözés után — a szóban kapott irányelvek figyelembevételével — a betelepítettek foglalkoztatásáról gondoskodni kell.
- A községeknek a betelepítéssel kapcsolatos hangulatáról minden nap 10 óráig a Belügyminisztériumban jelentést kell tenni.⁶⁷

Rudasnak két újabb, 1951. június 30-i rendelkezése mind a Budapesti Rendőrkapitányság vezetőjét, mind a befogadó megyék rendőrkapitányságainak vezetőit és az illetékes megyei tanácselnököket érintette, amelyekkel a Budapestről kitelepítettek ki- és bejelentését szabályozza. Ennek lényege, hogy a

⁶⁷ MNL OL XIX-B-1-j. 98. doboz. 00487/1951. Kis-Kapin Róbert megtalálta ezt az iratot a címettnél is: MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára XXIII. 11. Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága elnökének bizalmas iratai. 1. doboz. 00487/1951. számú BM tájékoztató. 1951. június 26. Lásd *Kis-Kapin R.*: Budapesti kitelepítettek Gyulaházán i. m. Ahhoz képest, hogy a betelepítésekről naponta kellett a községeknek hangulatjelentést küldeni, ezekből nem található egy sem a levéltárakban.

kitelepítetteket minél hamarabb kijelentkeztessek Budapestről, és az új lakóhelyükön állandó lakosként be legyenek jelentkezve.⁶⁸

A kitelepítettek ingóságainak és lakásainak sorsa

Pongrácz Kálmán, a Budapesti Városi Tanács VB elnöke 1951. május 22-i rendeletében — gyakorlatilag azon a napon, amikor az első kitelepítetteket lakásuk elhagyására kényszerítettek — intézkedett a kitelepítettek lakásaiban maradt ingóságok leltározásáról. A kerületi tanácselnököket utasította, hogy másnap reggel 8 óráig jelöljék ki azokat a „politikailag megbízható dolgozókat”, akik a leltározásban részt vesznek a Bizományi Aruház egy-egy megbízottjával együtt. A leltározásra kijelölt személyek a házfelügyelőtől borítékban kapják meg az adott lakás kulcsait, ezután feltörhetik a lezárt lakáson a hivatalos pecsétet. Ha bérlőt találnak, azzal közölni kell, hogy a lakást a tanács igénybe vette, és a bérlőnek a lakást 8 napon belül el kell hagynia, minderről jegyzőkönyvet kell felvenni. Ugyanezt kellett tenni a lakásban maradt háztartási alkalmazottakkal is. A társbérlő lakrészét viszont nem lehetett igénybe venni. Leltárba csak a kitelepítettek értékeit volt szabad felvenni úgy, hogy a műtárgyakat külön kellett kezelni. A bizományi becsüsének minden leltárba vett tárgy értékét azonnal fel kellett becsülni.⁶⁹ Ugyanakkor a Szépművészeti Múzeum a lakásokban talált műtárgyakat már egy 1950-ben készült jegyzék alapján a kitelepítés napján begyűjtötte.⁷⁰ Az ingóságok nagyobbik részét a Bizományi Vállalat saját vagy bérelt raktáraiba szállították és kiárusították, és a kitelepítés költségeinek fedezésére fordították, a kisebb részét az új bérlők kapták.⁷¹

Az MDP Titkárság 1951. május 30-i ülésén hozta meg a végleges döntést a kitelepítettek budapesti lakásainak sorsáról. Azzal számoltak, hogy szeptemberre 5–6 ezer lakás szabadul fel. Jóváhagyták az elvet, hogy ezek 40%-át „üzemi dolgozók”, 30%-át pedig honvédtisztek kapják, bár e kategóriákat továbbra sem részletezték. A fennmaradó 30%-ot, amit eredendően pártfunkcionáriusoknak szántak, további kedvezményezett kategóriákra bontották, amelyet az MDP Államgazdasági Osztálya dolgozott ki és terjesztett elő. 1000 lakásonkénti elosztási listát készítettek, amelyben továbbra is szerepelt a pártfunkcionárius kategória – de csupán 100 lakással. Azt mondhatjuk, maradék 900 lakást az állami szervek és intézmények, valamint tömegszervezetek káderei számára

⁶⁸ MNL OL XIX-B-1-j. 39. doboz. 5440–4/9/1951. A kijelentkezést apróbb családokkal a kitelepítési véghatározat alapján az illetékes kerületi rendőrség végzi — az érintettek jelenléte nélkül —, majd elküldi a Budapesti Rendőrkapitányság bejelentő hivatalához, míg az új lakcímeket ugyanide a vidéki bejelentő hivatalok küldik meg. A lakónyilvántartó-könyvbe a hatóságnak tilos volt bejegyezni, hogy az érintettek kitelepítés útján hagyták el a fővárost, viszont egy külön szelvényen fel kellett tüntetni: „kitelepített személy”. Valószínűleg ezek a nyilvántartások szolgáltak alapként a különféle kitelepítési listák összeállításához.

⁶⁹ Források Budapest múltjából 1950–1954. V/A. Főszerk. Ságvári Ágnes, szerk. Gáspár Ferenc, Szabó Klára. Budapest Főváros Levéltára, Bp. 1985. 79–81.

⁷⁰ BFL XXIII. 102. a. Az Ideiglenes Városi Tanács VB 1951. december 7-i ülése.

⁷¹ Arról is maradt fenn dokumentum, hogy a hivatalos szervek elismerik: a kitelepítettek ingóságainak kezelése során szabálytalanságok és jogtalan értékesítések történtek. MNL OL XIX-B-1-q 35. doboz. 0049/1956. II.

szándékoztak fenntartani; köztük a legtöbbet a Budapesti Városi Tanács kapta 110 lakással, a következő legmagasabb elosztandó lakásszám — 60 lakással — az ÁVH-t illette. Tartaléknak 56 lakást szántak.⁷²

A kitelepítésről készült 1951. július 23-i zárójelentés tartalmaz egy kimutatást, amelyből 1951. július 20-ig részben követhető a kitelepítettek lakásainak sorsa. Addig 5422 lakást tartottak nyilván, amelyből 130-at önként hagytak el. A jelentés készítője ehhez hozzáfűzte, az utóbbi szám nem végleges, várhatóan nőni fog az elhagyott lakások száma. Ebből „lenyomoztak” 4103 lakást, a többi viszont nyomozás alatt volt, de hogy ez pontosan mit jelent, arra nem tér ki. 1951. július 21-ig 2405 lakást utaltak ki, 816-ot kiutalásra késznek nyilvánítottak, 121 villát viszont fenntartottak későbbi elosztásra. Szerepel a listán 455 albérlő számára fenntartott társbérlet, 271 nem kiutalható albérlő, 21 lakhatatlan romos lakás, valamint 11 szolgálati lakás. A kiutalt 2405 lakásból 912-t az üzemek, 599-et a HM, míg 944-et az egyéb kategóriába tartozó szervek, intézmények kaptak – ám ezt ezúttal nem részletezték. A sort a tartalékból kiosztott 50 lakás zárja, de hogy ezeket kik kaphatták, nem ismeretes.⁷³

Néhány nappal később, 1951. július 28-án Pongrácz Kálmán, a Budapesti Városi Tanács VB elnöke jelentést küldött Rákosi Mátyásnak a kitelepítés során megürült lakások szétosztásának folyamatáról.⁷⁴ Pongrácz vázolta a végrehajtás során felmerült problémákat. Elsőként említette, hogy a „reakció igyekezett megfélemlíteni a dolgozókat”, akik először nem akartak beköltözni a nekik kiutalt lakásokba. A másik nehézséget az okozta, hogy a kitelepítettek lakásaiban maradt albérlőknek 8 napon belül el kellett volna hagyniuk a lakásokat, de ez a legtöbb esetben nem történt meg. Ezt úgy oldották meg, hogy a kitelepítettek lakásainak albérlők által lakott lakrészeit a kerületi tanácsok rendelkezésére bocsátották azzal a megkötéssel, hogy oda csak a kitelepítés során megürült főbérleti lakások albérlőit helyezhetik el. Erre 450 ilyen lakást tartalékoltak és elsősorban üzemi dolgozóknak szánták. Pongrácz megemlítette, hogy a lakások jelentékeny része a magas lakbérek miatt nehezen utalható ki, mert a „dolgozók” képtelenek 300–400 forintos havi bérleti díj megfizetésére. Felvetette, hogy az elosztásnál újabb tényezőket kellett figyelembe venni, mivel az eredeti tervvezetből kimaradt az Állami Egyházügyi Hivatal, néhány építőipari vállalat, a Pest Megyei Tanács, a budapesti és a kerületi pártbizottságok, az ÁVH-nál a Határőrség; a BM-ben a tűzoltóság és a rendőrség kapott kevesebbet, de a Szovjetunióból érkezett szakkáderek elhelyezésére sem gondoltak. Ezen kívül a SZOT-nál és az Országos Testnevelési és Sportbizottság esetében is korrigálni kellett, és megoldani néhány élsportoló lakásproblémáját. Pongrácz arra is kitért, hogy nem minden esetben tudtak a dolgozók munkahelyéhez közeli lakást biztosítani, mivel a kiutalásokat gyorsan kellett bonyolítaniuk. Ezért azt a megoldást választották, hogy az üzemeknek lehetővé tették az egymás közötti cserét. A VB elnök szóvá tette, hogy a lakásokban maradt javak leltározását a

⁷² MNL OL M-KS 276. f. 54/146. ő. e. A Titkárság a javaslatot elfogadta.

⁷³ MNL OL XIX-B-1-j 39 doboz. 00487. Zárójelentés a nem kívánatos elemek Budapestről történő kitelepítéséről (1951. május 21 – július 18.), 1951. július 23.

⁷⁴ A jelentésre való hivatkozás jelzete végig: MNL OL M-KS 276. f. 65/183. ő. e. 34–36.

Bizományi Áruház végzi, a munka tempójáról árulkodik, hogy július 24-ig 1599 lakás berendezését vették leltárba, és 694-et ürítettek ki ténylegesen. Az eladott bútorokból addig 280 000 forintot árultak ki, és raktáron volt körülbelül 1 200–1 500 000 forint értékű ingóság, amely összegből a kitelepítés költségeit fedezték. Pongrácz végül csatolt egy 1951. július 28-i kimutatást a megüresedett lakásokról és azok felosztásáról. Ez fő tételeiben megegyezik a július 23-án készült kimutatással.

1. táblázat. Pongrácz Kálmán által Rákosi Mátyásnak küldött kimutatás a megüresedett lakások elosztásáról, 1951. július 28.

A kitelepítés során megüresedett lakások státusza	A lakások száma	Az 1951. július 24-ig kiutalt villák száma
Kiutalva	2648	
Feldolgozás alatt	720	
Ki nem utalt társbérlet	455	
Villák, érkezett	125	
Ebből villák kiutalva		5
Romos lakás	21	
Szolgálati lakás (nem igénybe vehető)	11	
Albérlet	274	
Tartalék	138	
Beérkezett lakás összesen	4392	

Forrás: MNL OL M-KS 276. f. 65/183. ő. e. 36.

1951. július 28-ig főváros a 4392 lakásból 2648-at utalt ki, ebből az üzemeknek 1110, a HM-nek 647, egyéb szervezeteknek — valószínűleg a fent említett kádereknek — 891 darabot.⁷⁵

Pongrácz Kálmán 1951. november 8-án a belügyminiszternek küldött jelentést arról, milyen sok nehézséggel járt a kitelepítettek lakásainak szétszátása a fővárosi tanácsi apparátus számára. Szóvá tette, hogy a jelentés időpontjában a kiutalt lakásokból még mindig 700 áll üresen – ismeretlen okokból.⁷⁶

A kitelepítettektől elvett ingatlanok sorsát az 1952. évi 4. sz. törvényerejű rendelettel rendezték, vagyis államosították, a végrehajtásról a 14/1952. II. 17. MT számú és a 3/1952. III. 4. BM számú rendelet intézkedett. Ennek alapján Budapest területén 36 443 házingatlant vettek fel az államosítandó ingatlanok listájára, köztük a kitelepítettek ingatlanait is mint „a tőkésék, egyéb kizsák-

⁷⁵ MNL OL M-KS 276. f. 65/183. ő. e. 36.

⁷⁶ Források Budapest múltjából, i. m. V/A. 81.

mányolók és a megdöntött társadalmi rendszer népelnyomó elemeinek házingatlanait”.⁷⁷

Az öregségi nyugdíj megvonása

Egy másik fontos kérdésben is sok kitelepített családot érintő döntés született. Az MDP Politikai Bizottsága 1951. márciusi határozatában elrendelte a Horthy-rendszerben közszolgalatban állók nyugdíjának felülvizsgálatát, és elhatározta, hogy a nyugdíjasok számát és a nyugdíj összegét a „minimumra” kell csökkenteni.⁷⁸ A végrehajtást a Titkárság 1951. május 30-i ülésén elfogadott javaslat körvonalazta, amely meglehetősen „gumikategóriaként” határozta meg az érintettek körét. Eszerint a „Horthy-korszak nyugdíjasainak tekintendő *általában* [sic! kiemelés – P. M.] az, aki 1946. december 31. előtt került nyugdíjba”.⁷⁹ A rendelkezés elsősorban a minisztériumok, a miniszterelnökség és a főváros egykori közép- és felső vezetőit érintette, tehát ugyanazt a réteget, amely a kitelepítéseket is el kellett szenvedje. A nyugdíjat felülvizsgáló bizottságok számára elrendelték, hogy munkájuk során „szigorúan osztályszempontokat kell érvényesíteni”, és a bizottságokat „megfelelően kiképzett elvtársakból kell összeállítani”. Ha valakinek a nyugdíját a bizottság meghagyni javasolta, akkor az ÁVH-nak kellett elküldeni, hogy „priorálják”, vagyis nézzék meg, milyen terhelő adatokat őriznek a politikai rendőrség adatbázisában az érintettekről. Ám a netán meghagyott nyugdíjakat is maximálták 350 forintban, az özvegyi nyugdíjat és az árvaellátást pedig 150 forintban.⁸⁰

Nem készült még statisztika a kitelepítettek korfájáról, de a kitelepítés előkészületeként felvett kérdőíveken és a kitelepítettekről készült különféle listákon mindig feltüntették az érintettek születési évét. Köztük nagyon sok az 1870-es, 1880-as és 1890-es években született idős ember – vagy az özvegyük, akikre szintén vonatkozott a nyugdíjmegvonás. Ők azok, akik a kitelepítés során koruknál fogva már nehéz fizikai munkát nem tudtak végezni, akik környezetük jóindulatára, segítőkészségére voltak bízva. Csupán jelzésképpen, egy foglalkozási kategóriát vizsgálva a nyugdíjukat vesztett kitelepítettek között találjuk dr. Chikán Bélát (1891), Pesterzsébet 1924–1944 közötti polgármesterét, Homonnay Tivadart (1888), Budapest 1942–1944 közötti főpolgármesterét,

⁷⁷ A házingatlanok államosítása. A BVT VB ülési bejelentés a házingatlanok államosításáról szóló törvényerejű rendelet végrehajtásáról. In: Források Budapest múltjából, i. m. V/A: 158–160. Erre ahhoz képest, hogy az MDP Titkárság már 1951. május 23-án tárgyalta a témát és elfogadta az előterjesztést a bérházak és villák állami tulajdonba vételére, csak majd egy év múlva született döntés. MNL OL M-KS 276. f. 54/145. ó. e.

⁷⁸ MNL OL M-KS 276. f. 53/70. ó. e.

⁷⁹ MNL OL M-KS 276. f. 54/146. ó. e.

⁸⁰ Uo. Voltak kategóriák, ahol a előzetes felülvizsgálat nélkül meg kellett vonni a nyugellátást, többek között a következő esetekben: az 1945-ben nem igazoltaknál, az 1946-ban B-listázottaknál, a 18 éven felüli árváknál és félárvánál, valamennyi 500 illetve 250 forint felüli nyugdíjakkal. Végül az 1951. évi 30. törvényerejű rendelet a dolgozók egységes társadalombiztosítási nyugdíjáról 1951. november 11-én jelent meg, amely átmenetileg megvonta a munkaképes korban lévő és dolgozni bíró egyénektől a nyugdíjat, még akkor is, ha rendelkeztek biztosítással.

Szendy Károlyt (1885),⁸¹ a főváros 1934–1944 közötti, valamint Csorba Jánost (1897), az 1944–45-ös ostrom utáni első polgármesterét. Az utóbbi különösen annak a fényében érdekes, ha tudjuk, hogy 1945 májusában az ideiglenes törvényhatósági bizottság alakuló ülésén Szakasits Árpád, a bizottság elnöke, a szociáldemokrata párt főtitkára az alábbi meleg szavakkal búcsúztatta a háború után az élet újraindításában elvülhetetlen érdemeket szerzett Csorbát: „Önmagunkat tiszteljük meg vele, ha az egész város nevében őszinte és szeretetteljes köszönetet mondunk Csorba János polgármesternek önzetlen és nagyszerű újjáteremtő munkájáért, és együtt kiáltjuk Budapest népével: Éljen sokáig Csorba János!”⁸² 1951-re eltűnt a szeretetteljes köszönet, Szakasits Árpád pedig koncepciós vádakkal börtönben ült.

A kitelepítés irányítása és a mentesítések mechanizmusának és más kérelmek elbírálásának gyakorlata

A kitelepítéssel kapcsolatos tudnivalókról készült összefoglaló dokumentum is megerősíti a feltevést, hogy a kitelepítés folyamata alatt az irányító szerepet a Belügyminisztérium, azon belül pedig személy szerint Rudas György rendőr alezredes, szervezeti egységként pedig a BM IV/2. Szervezési és Szolgálati Osztálya játszotta, élén az alezreddessel. Az osztályon belül működött a kitelepítési csoport, amelyet Cziráki Ferenc rendőr százados vezetett. Az 1951. május 5. és július 18. közötti időszakban Rudas fogta össze a kitelepítésekért felelős négytagú bizottságnak a tevékenységét, Ciráki pedig a végrehajtást irányította. A bizottságnak a legnagyobb munkát a mentesítési kérelmek elbírálása jelentette, ugyanis a kitelepítési végzést kézhez kapó kétségbeesett emberek már a véghatározat kézhezvételének napján igyekeztek mentorokat keresve mentesítést szerezni a kitelepítés végrehajtása alól. Többször előfordult névazonosságon alapuló tévedés, de ilyenkor is be kellett nyújtani a kérelmet, hogy ne kerüljön sor kitelepítésre.⁸³ A bizottságon kívül egyetlen intézkedőt találtam, aki a hatáskörén túllépve tagadta meg a mentességeket: Bartucz Istvánt,⁸⁴ aki a Rákosi Titkársághoz beérkezett mentesítési kérelmekre adott nemleges választ, és rendszeresen a következőket közölte: „*Értesítem, hogy a Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettes elvtárs Titkárságához beadott kérelmét elbíráltam, és azt nem találtam teljesíthetőnek.*”⁸⁵ De arra is akadt példa, hogy maga Rákosi is hiába javasolt mentességet a kitelepítés alól, a bizottság hajthatatlan volt. A kitelepítési véghatározatot kézhez kapó emberek közül jó néhányan nem a hivatalos utat választották, és nem a Budapesti Rendőrkapitányságra címezték a kitelepítés alóli mentességük visszavonásának kérelmét, hanem magának Rá-

⁸¹ Sipos András: Szendy Károly. In: Budapest főpolgármesterei és polgármesterei i. m. 217.

⁸² Fővárosi Közlöny, 1945. május 26. 232-233.; Palasik M.: „Szeretett teljes köszönet” i. m.

⁸³ Lásd Mester Miklós kitelepítési ügyét. ÁBTL 2.5.6. 02785/1951.; Epstein Ignác esetét in: *Kis-Kapin R.*: Budapesti kitelepítettek Gyulaházán i. m.

⁸⁴ Bartucz Istvánról tudjuk, hogy 1957 novemberében az MSZMP KB Ipari Osztályára nevezték ki politikai munkatársnak. MNL OL M-KS 288. f. 7/16. ó. e. 1974 tavaszán neve újra előkerült a személyi javaslatoknál. MNL OL M-KS 288. f. 7/445. ó. e.

⁸⁵ Lásd Palasik M.: „Szeretett teljes köszönet” i. m. és ÁBTL 3.1.5. O-9975/6. 376.

kosi Mátyásnak, ezek egy része a Rákosi Titkárság irataiban olvasható is. Így fordult Rákosihoz többek között dr. Verebélyi Tiborné, egy neves sebész özvegye, Haraszty Miklósné, szintén egy orvos özvegye, valamint Baitz Oszkár volt vezérőrnagy.⁸⁶ Verebélyinét betegségére való tekintettel a bizottság azonnal mentesítette, ő azonban Rákosihoz fordult, hogy két unokáját, Andorka Rudolf gyári munkást, egyetemi hallgatót és Andorka Nadiné tisztviselőt is mentesítsék. A 79 éves Harasztyné 60 éves súlyosan fogyatékos, mozgássérült leányát gondozta, mindkettejük számára kérte a mentességet. Baitz Oszkár még 1945 után is katonai attaséként működött, igazolták, nyugdíjba vonult, majd a Műegyetemen gépészmérnöki diplomát szerzett és mérnökként az OTP-nél helyezkedett el. Mind a saját, mind felesége kitelepítés alóli mentesítését kérte. Rákosi a három esetet számára összefoglaló iratra feljegyezte: „A 3 eset, úgy látszik, revízióra szorul. V. 29.” Ennek ellenére június 5-én Házi Árpád aláírásával a Rákosi Titkárságnak küldött irat arról tájékoztatta a főtítkárt, hogy csupán Harasztyné és beteg lánya esetében „kegyelmez” a bizottság, a többi esetben a kitiltást továbbra indokoltnak tartja.⁸⁷

Meg kell említeni, hogy a bajban működött a társadalmi szolidaritás. Gyakran egy lakóközösség vagy egy munkahelyi kollektíva, máskor neves írók, művészek, tudósok, sőt politikusok ragadtak tollat, hogy segítsék a bajbajutottakat. Déri Sári színésznő érdekében tíz művész — Somlay Artúr, Gobbi Hilda, Rátkai Márton, Mészáros Ági, Tőkés Anna, Ladányi Ferenc, Gáspár Margit, Dayka Margit, Várkonyi Zoltán, Egri István — fordult a belügyminiszterhez, hiába.⁸⁸ A közéleti ismertséggel nem rendelkező dr. Térffy Béla ügyvéd, az Igazságügy-minisztérium nyugalmazott osztályfőnöke mellett is számos ismert ember emelt szót: dr. Füst Milán író, a Kiváló művész dr. Palló Imre, dr. Kerpel-Fronius Ödön egyetemi tanár, a pécsi Gyermekklinika igazgatója, Szörényi Éva színésznő, dr. Schimanek Emil gépészmérnök, műegyetemi professzor, dr. Szladits Károly jogász, egyetemi tanár, az MTA tagja, Oláh Gusztáv kiváló művész, az Operaház főrendezője, Nizsalovszky Endre, nemzetközi hírű jogtudós, az MTA tagja – kivétel nélkül mindannyian Kossuth-díjasok.⁸⁹ Füst Milán a következő mondattal fejezte be a mentesség megadását támogató sorait: „E nyilatkozatot szívem kívánságára adtam ki”,⁹⁰ de a Térffy családon ez sem segített. A ki-

⁸⁶ Baitz Oszkárrol lásd *Szakály Sándor*: A 2. vkf. Osztály. Magyar Napló-VERITAS, Bp. 2015. 119–120.

⁸⁷ MNL OL M-KS 276. f. 65/183. ó. e. 17–27. Baitz Oszkár, amikor kézhez kapta a kitelepítési véghatározatot 1951. május 21-én, sok társához hasonlóan azonnal megírta a kérelmét. Azzal érvelt, hogy 1942-ben önként hagyta ott a katonai pályát, 1950. december 22-én szerezte meg gépészmérnöki oklevelét, amellyel az OTP építési kölcsön osztálya műszaki csoportjában mint ellenőrző mérnök helyezkedett el. 1951. május 22-én hajnalban, amikor negyed négykor megjelent a belügyes kilakoltató csapat, Baitz azzal kért türelmet, hogy felöltözik és ajtót nyit. Hosszabb idő eltelté és többszöri csengetés után a hatóság emberei az ajtót feltörték, és azt látták, hogy Baitz és felesége öngyilkosságot követtek el, megmérgezték magukat. A kitelepítők mentőt hívtak, szerencsére a kórházban megtudták menteni az életüket, de a kitelepítés alól sem ekkor, sem később nem kaptak mentességet. ÁBTL 2.5.6. 3369/1951.

⁸⁸ ÁBTL 3.1.5. O-9975/28. 43–44. Közülük öten Kossuth-díjjal, ketten érdemes művész díjjal kiüntetettek voltak. Lásd még *Széchenyi K.*: Megbélyegzettek i. m. 149.

⁸⁹ ÁBTL 3.1.5. O-9975/13. 45., 53., 57–58., 79.

⁹⁰ Uo. 53.

telepítettek érdekében megszólalt Szekfű Gyula, Kodály Zoltán, Bajor Gizi, Háy Gyula. A politikusok közül Jánosi Ferenc népművelési miniszter-helyettes⁹¹ volt az egyik, aki a legtöbb esetben sikeresen fordult patronáltjai megmentéséért a mentességet adó bizottsághoz. Neki köszönheti mentesítését többek között Márkus László, a Színház- és Filmművészeti Főiskola hallgatója, Gertler Adolfné, valamikori fonalnagykereskedő, Gertler Viktor filmrendező édesanyja, vagy Pieber Elekné, a nélkülözhetetlen kottarajzoló. Több fiatal sportolót sikerült megmentenie Sebes Gusztávnak, a magyar labdarúgó válogatott csapatkapitányának is. Vas Zoltánnak, az Országos Tervhivatal elnökének 18 család esetében sikerült a mentességet megszerezni. Erdei Ferenc földművelési miniszternek is többen köszönhetik a megmenekülésüket, köztük Honthy Hanna férje, Rácz László, egykori autónagykereskedő.⁹²

Visszatérve a kitelepítésekért felelős bizottság tevékenységéhez, a bizottság az esetek többségében, vagyis a kérelem elutasításakor az irat fedőlapján egy hatalmas pecséttel nagybetűs NEM-et nyomott, és többnyire mind a négy bizottsági tagnak a szignója olvasható az iraton. Nem csupán a mentesítési kérelmeket, hanem minden egyéb, a kitelepítettek problémáival kapcsolatos ügyet is ez a bizottság bírált el, legtöbbször ez áttelepülési kérelmet vagy valamilyen szakorvosi kezelés igénylését jelentette.

E bizottság mandátumát fenntartották 1951. július 18. után is, azonban ekkortól a hasonló jellegű kérelmeket gyakorlatilag Cziráki Ferenc rendőr százados írta alá közel egy éven keresztül; nagyon ritkán jelent meg egy-egy másik név az aláírók között. Ekkortól már a bizottság tagjai nem vettek kézbe minden mentesítési kérelmet, csupán abban az esetben, ha Cziráki és munkatársai olyan adatokat, információkat találtak, amelyek szerintük indokolatlanná tették a kitelepítést. Ilyen esetben öt példányban elkészítették a lehetséges indokokról az iratot, és ezt elküldték a bizottság négy tagjának, akik külön-külön véleményezték az indokok listáját, majd az ötödik példányt a bizottság javaslatával elküldték a belügyminiszter-helyettesnek, akinek véleményét utasításnak kellett tekinteni és Czirákinak aszerint kellett eljárnia.⁹³

Cziráki beszámolt arról, hogy az ÁVH többször fordult a mentesítő bizottsághoz azzal a kéréssel, hogy XY-t mentesítsék vagy átköltözéséhez járuljanak hozzá. A dolog pikantériája, hogy a kérelmeket a mentesítési bizottság ÁVH-tól

⁹¹ Jánosi Ferenc (1916–1968) tanár, református lelkész. 1943-ban táborigaznoki lelkészként a keleti fronton fogságba esett. 1945 után a Honvédelmi Minisztérium kulturális nevelő osztályának vezetője 1948-ig, majd 1951-ig a HM politikai csoportfőnökség helyettese, 1951 és 1954 között a népművelési miniszter helyettese, valószínűleg ez tette lehetővé, hogy sok művészt megmenthesen a kitelepítéstől. 1953 után a Nagy Imre körüli pártellenzék tagja – 1946-tól Nagy Imre veje.

⁹² ÁBTL 4.1. A-287. Zárójelentés a nemkívánatos elemek Budapestről történt kitelepítéséről. (1951. V. 21.–1951. VII. 18.), 1951. augusztus 11.

⁹³ MNL OL XIX-B-1-j 40. doboz. 00273/1952. A kitelepítési ügyek intézése. Cziráki Ferenc rendőr százados összefoglalója, 1952. július 9. Az iratban Cziráki a belügyminiszter-helyettesnek történő felterjesztéséről tesz említést, az iratokban ritkán, de valóban előfordult, hogy a mentesítéseket Pócze Tibornak, a belügyminiszter közrendészeti helyettesének terjesztették fel; többnyire magának a miniszternek küldték el a kérdőjeles eseteket – bár erre sem volt gyakran példa. Pócze életrajzát lásd *Fekete Edit*: Pócze Tibor. In: *Trójai faló a Belügyminisztériumban* i. m. 379–380.

delegált tagja, Sándor Imre államvédelmi őrnagy írta alá. Ezeket a kérelmeket minden egyéb elbírálás vagy felsőbb hozzájárulás nélkül teljesítették.⁹⁴

1951 szeptemberében a 00487/3–1951. ücs. sz. BM rendelettel szabályozták a kitelepítési ügyekben illetékes rendőrhatalósági szervek hatáskörét. Eszerint a Belügyminisztérium hatáskörébe tartozott az elvi irányítás, a mentesítés, az átköltözés és a Budapestre való eltávozás engedélyezése. A megyei kapitányságok hatáskörébe tartozott a megyén belüli átköltözés, az eltávozás megadása országos viszonylatban egyes sürgős és különösen indokoltnak tartott esetekben. A járási kapitányságok hatásköre volt a megyén belüli eltávozások megadása – legfőljebb egy-két hétre. A megyén belüli átköltözéseknél az ÁVH és a tanács véleményét is ki kellett kérni.⁹⁵

A BM-ben a kitelepítési csoport foglalkozott 1951. július 18. után is a kitelepítettek ügyeivel; annyit tudunk, hogy ekkortól, vagyis a szállítások befejezése után egyre csökkent az egység létszáma: 1951. december 31-ig egy vezető és 15 munkatárs, 1952. április 30-ig már csak 8, ezután pedig már csupán 5 munkatárs dolgozott az egységnél a vezetőn kívül.⁹⁶ 1952 májusában — a 90–95/1952. T. és a 323/1952. számú felsőbb utasításra — javaslat született, hogy a kitelepítési ügyeket helyezték át a BM IV/9. Rendőrhatalósági Osztály — időközben Igazgatásrendészeti Osztály névre változott — internálási alosztályához. Egyúttal javasolták a kitelepítéssel kapcsolatos iratok átadását is azzal a meghagyással, hogy az átadó Rudas György és Cziráki Ferenc, az átvevő pedig az új egység részéről Márfi István rendőr őrnagy, a BM IV/9. Igazgatásrendészeti Osztály vezetője és Horváth László rendőr főhadnagy, az internálási alosztály vezetője legyen. A javaslatot Cziráki Ferenc a kitelepítési csoport vezetője és Márfi István jegyezték, rajta Pócze Tibor miniszterhelyettes aláírása azzal a megjegyzéssel, hogy a javaslattal egyetért.⁹⁷ Márfi István 1952. július 28-án jelentette a BM Közrendészeti Főosztálynak, hogy megtörtént a kitelepítési ügyek beolvasztása az Igazgatásrendészeti Osztályba. A későbbiekben Cziráki neve eltűnt a kitelepítettek különböző kérelmeire reagáló hivatalos iratokról, és legtöbbször Horváth László rendőr főhadnagy lett az aláíró személy.⁹⁸

⁹⁴ MNL OL XIX-B-1-j 40. doboz. 00273/1952. A kitelepítési ügyek intézése. Cziráki Ferenc rendőr százados összefoglalója, 1952. július 9. Az ÁVH által kért 1951. július 18. és 1952. június 1. közötti mentesítések száma 28 volt, míg az ebben az időszakban mentesítettek száma összesen 499 fő. MNL OL XIX-B-1-j 39. doboz. 00278/1952. Összefoglaló jelentés a budapesti kitelepítési ügyek intézéséről 1951. július 18-tól 1952. június 1-jéig.

⁹⁵ MNL OL XIX-B-1-j 40. doboz. 00273/1952. A kitelepítési ügyek intézése. Cziráki Ferenc rendőr százados összefoglalója, 1952. július 9. Az átköltözések igényléséhez csatolni kellett a befogadó személy nyilatkozatát és az illetékes település vezetőjének tudomásul vételét.

⁹⁶ MNL OL XIX-B-1-j 40. doboz. 00273/1952. Javaslat a kitelepítési ügyeknek a rendőrhatalósági osztályba való beolvasztására. 1952. május 13.

⁹⁷ Uo. Az átszervezésről a belügyminiszternek is jelentést kellett tenni, ezt igazolja egy 1952. július 23-i Márfinak címzett utasítás. MNL OL XIX-B-1-j 43. doboz. 535/1952

⁹⁸ 1952. június végén-július elején van egy átmeneti időszak, amikor Cziráki helyett Csemegi Károlyné rendőr nyomozó főhadnagy írt alá, 1952 augusztusában Varga Aladár rendőr őrnagy, a BM Igazgatásrendészeti Osztályának helyettes vezetője, majd december végéig a fent említett Horváth László rendőr főhadnagy, 1953-ban ismét Varga Aladár neve tűnik fel aláíróként és egy Pálmai vezétknevű rendőrhadnagy jegyzi a kitelepítettek kérelmeinek elbírálását vagy az érintettek arról történő értesítését. MNL OL XIX-B-1-j 43. doboz. 158/1952.

A kitelepítettek foglalkoztatása nem volt kötelező, azonban az érintettek egyszerűen a létfenntartásuk érdekében kénytelenek voltak munkába állni az iskolás korosztálytól az idősebbekig. A problémát számukra nem a munka jelentette, hanem az, hogy nem kaphattak tudásuknak, végzettségüknek megfelelő munkát a kitelepítési helyükön, vagy annak közelében, csak fizikai munkásként alkalmazhatták őket; a rendőrség külön engedélyével esetleg távolabb, vagyis számos esetben azt is kérelmezni kellett, hogy munkába állhassanak. Ha elolvassuk a kitelepítettek különféle kérelmeit, jól látható, hogy többségük iskolázott, több nyelven beszélő, több diplomás ember.

A véghatározatok címzettjeinek társadalmi besorolása és a hivatalos jelentések a budapesti kitelepítésekről

A BM-ben 1951. június 14-én készült az első kimutatás a május 21. és június 10. között kitelepített családok családfőinek eredeti foglalkozásáról.⁹⁹ Ezt a kategorizálást, amely árulkodik a kitelepítés célcsoportjairól is, végig megtartották a kitelepítés alatt (lásd 2. sz. táblázat). E kimutatás szerint a kitelepítés első szűk három hetében 1381 családot vettek fel a kitelepítendő listájára 3526 fővel, közülük a kitelepítési határozatot végül 1299 családnak kézbesítették ki (3215 főnek), s ebből 1115 családot el is „szállítottak” (2687 főt). Annak okaként, hogy 184 család (528 fő) elszállítása miatt maradt el, a következőket jelölték meg:

- mentesítve: 160 család 461 fővel;
- függőben tartva: 16 család 50 fővel;
- megszökött: 5 család 10 fővel;
- öngyilkosságot kísérelt meg: 3 család 7 fővel, közülük négy embert sikerült megmenteni.

Hogy a kézbesítés 82 család (311 fő) esetében miért maradt el, ennek is magyarázatát adták, a legtöbb — 60 család 207 fővel — „vidékre költözött”, 11 család 34 fővel ismeretlen helyen tartózkodott, néhányan külföldre mentek, mások kórházba vonultak, és az is megesett, hogy már korábban elhalálozott családfő kapta a kitelepítési határozatot. Három családot a leköltöztetés után visszaengedtek, viszont 4 családot 9 fővel, akiket az eredetileg kijelölt időpontban nem találtak, később toloncoltak ki a számukra kijelölt településre.¹⁰⁰

A számok további információt is rejtenek. Házi Árpád május 26-i — korábban már hivatkozott — jelentése alapján tudjuk, hogy az első héten 150 családot telepítettek ki. Ekkor Házi javasolta, hogy a következő hetekben emeljék fel heti 220–225-re a kitelepítendő családok számát. Azonban az első három hétben összesen kitelepített 1115 családra vonatkozó adat arról tanúskodik, hogy a második és a harmadik héten összesen 965 családot telepítettek ki, ami az előre betervezett, de már felemelt keretszámhoz képest is majdnem a kétsze-

⁹⁹ MNL OL M-KS 276. f. 65/183. ó. e. 7–10. 1–2. számú melléklet. Kimutatás, 1951. május 21-től 1951. június 10-ig.

¹⁰⁰ Uo.

resére nőtt, vagyis ebben a két hétben hetente több mint 480 családot kellett hogy kitelepítsenek.¹⁰¹

1951. július 18-ára, mire a kitelepítés lezajlott, a kitelepített családfők kategóriáinak száma — a június 14-i jelentésben feltüntetettekhez képest — egy érdemi megnevezéssel bővült: az államosított üzlettulajdonosával, illetve készítettek egy köztes kimutatást is a különféle kategóriákban feltüntetett arisztokraták és vitézek számáról.¹⁰² Az első, július 18-i gyors összesítés a kitelepített családok számát 5080-ra tette, ezt Házi Árpád küldte Rákosi Mátyásnak tájékoztatással azzal, hogy az adatok még módosulni fognak, mert vannak olyanok, akiknek „nem tudtuk kikézbcsíteni a kitiltó véghatározatot, akiknek az ügyével most foglalkozunk”.¹⁰³ Ez azt is jelenti, hogy az előre tervezetthez képest a heti kitelepítések számát jelentősen fel kellett emelni még a 2–3. heti kitelepítésekhez képest is. Ez a június 11. és július 18. közötti időszakra hetente átlagosan 660 családot érintett. A végrehajtás intenzitása tehát jelentősen megnövekedett a július 18-ig hátralévő szűk hat hétben, amikor is legkevesebb 3965 családot telepítettek ki Budapestről.

2. táblázat. A Belügyminisztérium kimutatása a kitelepített családok családfőinek foglalkozásáról és létszámáról, 1951. június 14., 1951. július 18., 1951. július 23.

A családfő foglalkozása	Az érintett családfők száma, 1951. 06. 14.	Az érintett családfők száma, 1951. 07. 18.	Az érintett családfők száma, 1951. 07. 23.
Miniszter	9	21	21
Miniszter özvegye	1	7	7
Államtitkár	10	25	25
Államtitkár özvegye	1	9	9
Tábornok	69	189	190
Tábornok özvegye	26	82	82
Honvéd törzstiszt	226	1003	1012
Honvéd törzstiszt özvegye	98	405	405
Rendőrtörzstiszt	42	269	274

¹⁰¹ Ehhez képest a kitelepítésről készült zárójelentés nem valós számokat tartalmaz. Eszerint a kitelepítés első hetében 50–50 családot szállítottak el, majd ezt felemelték heti 280–300 „családos szállításokra”. Hacsak nem ez a szám az egy szerelvényre felpakolt családokat jelzi, mert három szerelvény napi indításával már az egy szerelvényre jutó kitelepített családok száma közelít egymáshoz. MNL OL XIX-B-1-j 39 doboz. 00487. Zárójelentés a nem kívánatos elemek Budapestről történő kitelepítéséről (1951. május 21 – július 18.), 1951. július 23.

¹⁰² MNL OL M-KS 276. f. 65/183. ó. e. 16. A BM kimutatása az 1951. május 21-től július 18-ig elszállított családok családfőinek foglalkozásáról, 1951. július 18. Eszerint az egyéb foglalkozásokban feltüntetett kitelepítettek között volt kilenc herceg, 161 gróf, 119 báró, 7 lovag, 192 vitéz.

¹⁰³ MNL OL M-KS 276. f. 65/183. ó. e. 14. A BM kimutatása az 1951. május 21-től július 18-ig elszállított családok családfőinek foglalkozásáról, 1951. július 18. A kitelepítettek számát érintő adatokat először Rátki András közölte az 1951. július 18-i jelentés alapján. *Rátki A.*: A volt magyar uralkodó osztályok i. m. Szintén ezen jelentés alapján készített táblázatot a kitelepített családfők eredeti foglalkozásáról Gyarmati György. Lásd *Gyarmati Gy.*: Toll – ecset – pokoljárás i. m. 58.

A családfő foglalkozása	Az érintett család- fők száma, 1951. 06. 14.	Az érintett család- fők száma, 1951. 07. 18.	Az érintett család- fők száma, 1951. 07. 23.
Rendőr törzstiszt özvegye	6	28	28
Csendőrtiszt	19	85	88
Csendőrtiszt özvegye	-	10	10
Magas rangú állami tisztviselő	143	807	812
Magas rangú állami tisztviselő özvegye	5	67	69
Gyáros	27	172	176
Gyáros özvegye	3	15	15
Bankár	41	155	157
Bankár özvegye	5	23	23
Nagykereskedő	93	384	391
Nagykereskedő özvegye	8	18	19
Földbirtokos	100	287	292
Földbirtokos özvegye	5	17	18
Igazgató	42	341	347
Igazgató özvegye	11	40	40
Államosított üzlettulajdonos	-	40	40
Arisztokrata	8	30	30
Arisztokrata özvegye	1	1	1
Elítélt hozzátartozója	-	38	38
Egyéb foglalkozásúak	116	512	563
Összesen	1115	5080	5182

Forrás: MNL OL M-KS 276. f. 65/183. ó. e. 7–10. 1–2. számú melléklet. Kimutatás, 1951. május 21-től 1951. június 10-ig; MNL OL M-KS 276. f. 65/183. ó. e. 15–16. A BM kimutatása az 1951. május 21-től július 18-ig elszállított családok családfőinek foglalkozásáról, 1951. július 18.; MOL XIX-B-1-j 39 doboz. 00487. Zárójelentés a nem kívánatos elemek Budapestről történő kitelepítéséről (1951. május 21-től július 18-ig), 1951. július 23.

A július 23-án készült BM-összesítő jelentés szerint a kitelepítési listára felkerült 6644 család (17 350 fő) közül a véghatározatot 5893 család kapta meg (15 037 fő), akik közül 5182 családot (12 704 főt) valóban ki is telepítettek.¹⁰⁴ Ezek az adatok is csak hozzávetőlegesek azonban, sem a Belügyminisztériumban, sem az ÁVH-nál nem maradt fenn olyan jegyzék, amelyről biztosan állíthatnánk, hogy rajta van valamennyi kitelepített. Úgy tűnik, az eddig rendelkezésre álló hivatalos jegyzékekre azok kerültek fel, akiket a BM a Magdolnavárosi pályaudvarról indított útnak, és azok nem, akik magánszervezésben ér-

¹⁰⁴ MNL OL XIX-B-1-j 39 doboz. 00487. Zárójelentés a nem kívánatos elemek Budapestről történő kitelepítéséről (1951. május 21 – július 18.), 1951. július 23.; ÁBTL 4.1. A-287. Zárójelentés a nemkívánatos elemek Budapestről történt kitelepítéséről. (1951. V. 21.–1951. VII. 18.), 1951. augusztus 11.

keztek a kijelölt településre.¹⁰⁵ A július 23-án készült BM-összesítő jelentésnek két változata is létezik, a másodikat Sándor Imre államvédelmi őrnagy — aki a kitelepítési bizottságban az ÁVH-t képviselte — készítette Péter Gábornak 1951. augusztus 11-én. A két jelentést összehasonlítva kis különbséget észlelünk a jelentés első oldalának adataiban: a BM-es jelentésben a szállítások megynkénti összesítésének végeredményénél 5182 család szerepel, de az összeadás ellenőrzésekor 5122-t kapunk, míg az ÁVH-s jelentésben ezt korrigálták, csakugyan a már említett 5182 család a végeredmény. Valójában csak annyi a különbség, hogy az első esetben 60 család az eltérés, és ez megegyezik azzal a 60 családdal, akiknek megengedték, hogy ne a számukra kijelölt községbe költözzenek. Sándor Imre a Péter Gábornak küldött zárójelentés kísérőlevelében megjegyezte, hogy a dokumentum adatai a kitelepítések napjának állapotát tükrözik, és mivel a kitelepítettek folyamatosan nyújtják be az átköltözésre vonatkozó kérelmeiket, azok nem tekinthetők véglegesnek.¹⁰⁶ A két zárójelentés további adatai teljesen egybehangzóak. Eszerint a kitelepítési listára felvett családok közül 751-nek (2493 főnek) nem tudták kikézbésíteni a kitelepítési határozatot.

3. táblázat. A kitelepítési véghatározat elmaradt kézbesítésének okai

Okok	Családok száma	Fő
Vidékre költözött	583	1893
Külföldre távozott	4	24
Letartóztatva	10	65
Katona		34
Ismeretlen helyen tartózkodik	85	225
A kézbesítés előtt kórházba került	55	193
Előzőleg meghalt	14	59
Összesen	751	2459 ¹⁰⁷

Forrás: ÁBTL 4.1. A-287. és MOL XIX-B-1-j 39 doboz. 00487.

¹⁰⁵ Hantó Zsuzsa kezdte el a Budapestről kitelepítettek azonosítását, adatainak összegyűjtését. A Kitéltott családok c. könyve 11 214 személyre vonatkozó információt tartalmaz. A könyv CD-melléklete kerületenként veszi lajstromba a fővárosból kilakoltatottakat, továbbá rekonstruálja, hogy kit, melyik lakásból, melyik településre szállítottak el. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában folyó kutatások során összevetjük a különféle listákat, és kiegészítjük az újonnan felkutatott források alapján. Az alapnak tekintett Hantó-féle lista kibővítve jelenleg 11 325 kitelepített adatait tartalmazza. Ezekből a kutatásokból kiindulva állíthatjuk, hogy a kitelepítettekre vonatkozó számok valószínűleg módosulni fognak. Mindezt nehezíti, hogy egyelőre nem áll rendelkezésünkre, hogy a kitelepítés alól pontosan hányan kaptak mentesítést, illetve hányan költözhettek át az általuk választott településre 1953 nyár végéig.

¹⁰⁶ ÁBTL 4.1. A-287. Zárójelentés a nemkívánatos elemek Budapestről történt kitelepítéséről (1951. V. 21.–1951. VII. 18.), 1951. augusztus 11.; MNL OL XIX-B-1-j 39 doboz. 00487. Zárójelentés a nem kívánatos elemek Budapestről történő kitelepítéséről (1951. május 21 – július 18.), 1951. július 23.

¹⁰⁷ A zárójelentésekben megadott összesített adat és az azt részletező adatok összesítése eltér egymástól, az utóbbi 34-gyel kevesebb.

A véghatározatot átvett 5893 család (15 037 fő) közül végül 711 családot (2333 fő) nem telepítettek ki Budapestről.

4. táblázat. Az véghatározatot átvettek meghiúsult kitelepítésének okai

Okok	Családok száma	Fő
Mentesítve	692	2276
Megszökött	13	44
Öngyilkosságot kísérelt meg	6	13
Összesen	711	2333

Forrás: ÁBTL 4.1. A-287. és MOL XIX-B-1-j 39 doboz. 00487.

A két zárójelentés szerint az 1951. július 18-ig, még a kitelepítés előtt mentesített 2276 fő 21,7%-át a maga, 13%-át pedig hozzátartozója beosztása miatt mentesítették; 9,7%-át azért, mert egyáltalán vagy már nem tartozott a családhoz; 4,6%-át öregség és betegség, 17%-át hibás adatok, 19%-át egyéb okok miatt, és végül 15%-át azért mentesítették, mert valamelyik minisztérium vagy főhatóság kérte.

A budapesti kitelepítésekkel kapcsolatban 1952. június 10-i dátumú az utolsó ismert összefoglaló jelentés. Ezt Rudas György rendőr alezredes és Cziráki Ferenc rendőr százados együttesen jegyzi, és az 1951. július 18. és 1952. június 1-je közötti időszak beszámolóját tartalmazza. Valószínűleg annak kapcsán készítették a jelentést, hogy a kitelepítési ügyeket átadták a BM Igazgatásrendészeti Osztályának.¹⁰⁸ Ebből a jelentésből megtudhatjuk, hogy július 18-át követően a hatóságok még két hétig kézbesítették a kitelepítési határozatokat az érintetteknek, országsszerte próbálták őket felkutatni. Akiket megtaláltak, azoknak már egyénileg kellett a költözködésüket megoldani a kijelölt kényszerlakhelyre. A BM nyilvántartása szerint 1952. június legelején 13 652 fő állt a kitelepítés hatálya alatt. Ebből a kitelepítési helyén tartózkodott 13 269 fő. 212 ember a kitelepítés ideje alatt a kitelepítési helyén vagy kórházban elhalálozott. 171 fő nem foglalta el a kitelepítési helyét.

5. táblázat. A kitelepítési hely el nem foglalásának okai

Okok	Fő
Katonai szolgálatot teljesít	17
Kórházban van	15
Különböző családi okok miatt	31
Szökés miatt körözve	51
Börtönbüntetését tölti, illetve internálva van	57
Összesen	171

Forrás: MNL OL XIX-B-1j 39. doboz. 00273/1952.

¹⁰⁸ A jelentésre történő hivatkozás jelzete végig: MNL OL XIX-B-1j 39. doboz. 00273/1952. Összefoglaló jelentés a budapesti kitelepítési ügyek intézéséről 1951. július 18-tól, a kitelepítések befejezésétől 1952. június 1-jéig, 1952. június 10.

Több mint egy évvel később Piros László belügyminiszter-helyettesnek a közkegyelmi rendelkezések végrehajtásáról szóló 1953. november 23-i feljegyzése szerint 13 670 Budapestről kitelepített és kényszerlakhelyhez kötött személy érintett az amnesztiarendelemben. Ez a legmagasabb szám, amelyet a hivatalos szervek a budapesti kitelepítettek vonatkozásában említettek.¹⁰⁹

Visszatérve a Rudas–Cziráki-féle 1952. júniusi jelentésre, megtudhatjuk, hogy 1951. november 6-án — az ÁVH kérésére és Pócze Tibor belügyminiszter-helyettes jóváhagyásával — újabb 13 családot telepítettek ki Heves megye 13 községébe, ez a kitelepítés összesen 41 főt érintett. Ebben a ciklusban 499 személyt mentesítettek a kitelepítés alól, 362 személynek engedélyezték, hogy szociális otthonba költözzön. Ebből a jelentésből sem tudjuk meg azonban, hogy a hatóságok hány családnak, illetve személynek engedélyezték a megyén belüli, illetve kívüli elköltözést, és hogy hányan álltak munkába a kitelepítés alatt.

A kitiltás felemás feloldása

A kitelepítettek helyzetén a Sztálin halála után bekövetkezett változások eredményeként 1953 nyarán az új miniszterelnök, Nagy Imre intézkedéssorozata enyhített. Nagy Imre 1953. július 4-i parlamenti programbeszéde az új szakasz politikájának jegyében meghirdette az addigi kirívó törvénytelen ségek megszüntetését is, vagyis az internálás, a rendőrbíráskodás, a kitelepítések és a kulákliszták végét. A Magyar Dolgozók Pártjának Politikai Bizottsága elé Czákó Kálmán legfőbb ügyész terjesztette be azt az amnesztiáról szóló törvényerejű rendelettervezetet, amely az internáltak szabadon bocsátásáról és az internálótáborok megszüntetéséről is intézkedett. 1953. július 15-én az MDP PB a javaslatot elfogadta, és az július 24-én került a kormány elé. 1953. július 26-án a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa törvényerejű rendeletet (11. számú) adott ki a közkegyelem gyakorlásáról, amelynek értelmében kegyelemben részesítettek a két évnél rövidebb szabadságvesztésre ítélt politikai foglyokat. Ugyanezen a napon a Minisztertanács 1034/1953. számú határozatával döntött az internálás és a kitelepítések 1953. október 31-i határidővel történő megszüntetéséről, valamint a táborok feloszlásáról.

A felemás desztalinizáció¹¹⁰ jegyeit azonban ez az intézkedés is magán viselte, ugyanis a kitelepített embereknek megtiltották, hogy korábbi lakóhelyükre és otthonaikba visszatérhessenek, védve ezzel azokat, akik a kitelepítettek egykori lakásaiba beköltöztettek. Nem tudni, hogy pontosan mi okozhatott némi fordulatot az ügyben, de tény, hogy 1956. augusztus 1-jén a 24/1956. MT számú rendelettel megszüntették a fővárosban történő letelepedés engedélyhez kötését. Egy hónap múlva azonban ismét korlátokat állítottak, az MDP PB 1956. szeptember 7-i ülésén elfogadta Kovács Istvánnak, az MDP KV Káderosztálya vezetőjének — aki egyben a budapesti pártbizottság első titkára is volt — szóbeli előterjesztését a budapesti letelepedés korlátozásának megszüntetésé-

¹⁰⁹ MNL OL 276. f. 65/184. ő. e.

¹¹⁰ Erről lásd *Gyarmati György – Palasik Mária: Az ÁVH intézménytörténetének társadalmi-politikai környezete 1953–1956*. In: Trójai faló a Belügyminisztériumban i. m. 7–53.

vel kapcsolatban, és az alábbi határozatot hozta: „A Budapestről korábban kitelepített személyek, akik a korlátozás megszüntetésével visszatérnek Budapestre, nem kaphatják vissza korábbi lakásaikat, illetve ilyen irányú bírósági eljárást nem indíthatnak.”¹¹¹

Ezek után nem meglepő, hogy az egykori kitelepítettek közül sokan az emigrációt választották az 1956-os forradalom idején, akik pedig itthon maradtak, azokat a kitelepítettek stigmája még évtizedekig elkísérte, azonban ott is – itt is szinte a semmiből kellett újra kezdeni az életüket.

„IT IS NONSENSICAL THAT THOUSANDS OF THE MOST DETERMINED SUPPORTERS OF THE OLD REGIME SHOULD INHABIT THE MOST IMPORTANT PART OF THE CITY -”

*The political background and practical management of relocations
from Budapest 1951–1953*

by *Mária Palasik*
(Summary)

Between 1950 and 1953 part of the Hungarian society fell victim to a series of violent measures whereby thousands of families were relocated to places of habitation forcefully assigned to them, depriving them of the prestige, houses, flats, the majority of their movables and social relations they had enjoyed previously. Robbed and humiliated, they were locked up in isolated working camps in Eastern Hungary, or quartered in the houses of peasants who had been stigmatised as too rich for the new social conditions. This process, known as the relocation, concerned those people in the western and southern borderlands of the country who were deemed politically untrustworthy, whereas at Budapest and in some villages mostly the supporters of the previous political regime and their social circles. The present study analyses the political background of the relocations, as well as the underlying motivations and their actual administration, chiefly on the basis of archival documents.

¹¹¹ MNL OL 276. f. 53/302. ó. e.